

Abstract

Modes of abstraction. Ideal and real abstractions in Marx's critique of political economy.
Henrik Jung, MA in Intellectual History, Gothenburg University, Sweden,
p.henrik.jung@gmail.com.

One key critique Karl Marx (1818–1883) addresses to the political economists is their lack of an adequate force of abstraction [Abstraktionskraft], which provides our only tool available when analysing economic forms. In his *Grundrisse* (1857–1858), Marx writes that individuals in bourgeois society are ruled by abstractions. This article aims to reconstruct a Marxian methodology by focusing on the category of abstract labour as a key to his theory. Many modes of abstraction are at work in the category *abstract labour*. The article challenges the claim by leading scholars that Marx got this category wrong from the start, remaining ambivalent throughout his writing. By investigating Marx's analysis of labour-power and wage-labour, the article sheds new light on the canonical definition of abstract labour. This article uses manuscripts, letters, and specifically Marx's critique of David Ricardo, as well as a reading of later stages in *Das Kapital* (1867) to show how Marx's use of abstract labour throughout his *oeuvre* is consistent with his dialectical presentation of the concept in *Das Kapital*. It suggests that Marx consistently reveals the social abstraction of the substance of value and capital, i.e. abstract labour, as a *Realabstraktion* dominating individuals in bourgeois society through money and capital.

Keywords: Marx, abstract labour, Realabstraktion, abstraction, Capital, Ricardo

Slagen av abstraktioner

Förnuftiga och reala abstraktioner i Marx ekonomikritik

HENRIK JUNG*

Inledning

En nyckelpunkt i Karl Marx (1818–1883) kritik av David Ricardo (1772–1823) och de klassiska ekonomerna är att de brister i abstraktionskraft och att deras teori därför kan kritiseras för att vara på samma gång allt för abstrakt och för lite abstrakt. Föreliggande artikel försöker klargöra Marx bruk av abstraktioner, deras status och relation samt hur för ändamålet avpassade abstraktioner utgör en central beståndsdel i hans ekonomikritik. Det typexempel som ska illustrera detta är kategorin *abstrakt arbete*, som lånat sig till olika, rent av diametralt motsatta, tolkningar. Frågan är: på vilket sätt är abstrakt arbete abstrakt? Undersökningen av denna kategori pekar vidare på Marx metod. På spel står huruvida Marx ska tolkas som konsekvent eller ambivalent gällande teorins centrala kategori och därmed hans kritiska och omvälvande företag som sådant.

2018 är det tvåhundra år sedan Marx föddes i Trier i nuvarande Tyskland, och 2017 fyllde den första boken av *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie* (1867) 150 år, vilket föranlett en tid av firanden – och fördömanden.¹ Det kan dock hävdas, som idéhistorikern och Marxkännaren Sven-Eric Liedman gör i *Karl Marx. En biografi* (2015), att Marx analys av kapitalismen stämmer bättre idag än någonsin tidigare.² I enlighet med det hävdas här att kapitalismen är obegriplig utan hänvisning till det abstrakta arbetet och att Marx därför alltjämt förser oss med en grundläggande och nödvändig, om än inte tillräcklig byggsten till förståelsen av detta system. Marx bidrag hjälper oss att se möjligheterna till och förutsättningarna för en omvälvning av den kapitalism som kan betecknas en *abstraktionens kultur* i vilken specifika abstraktioner utövar en effektiv

* Filosofie master i idé- och lärdoms historia, Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion, Göteborgs universitet, p.henrik.jung@gmail.com.

dominans över individerna.³ Att *Das Kapital* har så mycket att säga oss idag, alla förändringar som skett till trots, torde ha med teorins konstituering, metodologi och abstraktionsnivå att göra.⁴

Undertiteln till *Das Kapital* anger en *kritik* av den politiska ekonomin, vilket länge förbisågs av både belackare och av de anhängare som ville se ett slags positiv marxistisk ekonomi. Det senare kan sägas vara en större utmaning för teorin än kritik från så att säga borgerligt håll, genom att likt en femtekolonn bryta in i det marxiska systemet självt.⁵ Det gäller alltså att fråga vilken Marx vi talar om.⁶ Med kritik avser Marx en specifik immanent kritik som inte dogmatiskt avfärdar föremålet i fråga. Genom att framställa det, dess motsägelsefulla fysiologi och uppkomst förmår kritiken påvisa dess bestämda och begränsade existens. Marx vill visa varför mänsklig praxis i ett bestämt sammanhang tar sig formen av kapital, vara och pengar, former som visar just på dess historiska relativitet. Ekonomikritiken är på detta sätt samtidigt en kritik av kapitalismen som system.

Förhoppningsvis kan detta bidrag erbjuda ett sätt att närma sig Marx och *Das Kapital* på ett något annorlunda vis, med mer medvetenhet om metoden samt innebörden och implikationerna av centrala kategorier och begrepp. Analysen är indelad i följande avsnitt: Först undersöks hur Marx förhåller sig till Ricardo. En central punkt där är relationen mellan värdebildande arbete och pengar, som står i fokus därefter. Sedan belyses tre instanser i Marx framställning som kastar ljus över arbetets inledande bestämning: *enkelt arbete*, *arbetskraft* och *lönarbete*. I avslutningen reflekterar jag över abstraktionslagen i *abstrakt arbete* och föreslår en rekonstruktion av dess vetenskapliga status i Marx teori samt ger ett förslag på läsning av Marx.

Dialektisk metod och framställning

Marx menade sig vara den förste att tillämpa en dialektisk metod på ekonomiska problem.⁷ Vad får det för konsekvenser när läsaren tar sig an ett verk som *Das Kapital*? Det förefaller vara ett tämligen rättfram verk i vilket vi möter en rad enkla, närmast triviala, kategorier som när de återkommer inte sällan har slagit om i sin motsats och tycks underminera tidigare bestämningar och med det teorins konsistens – inte minst det abstrakta arbetet är en sådan kategori.⁸ Denna terminologiska tvetydighet fick sociologen Vilfredo Pareto 1902 att likna Marx begrepp vid fladdermöss som, likt i sagan, ena gången uppträder som fågel, andra gången som mus.⁹

Insikt i Marx systematiska dialektik torde hjälpa oss att undvika de fällor som denna metod gillrar.¹⁰ Teorin är ytterst sofistikerad och fram-

ställningen kondenserad: mycket avgörs av ett ord, en distinktion eller en inledning. Att studera Marx fordrar därför ett nogsamt tolkningsarbete, vilket förutsätter att man har en uppfattning om metodologin.¹¹ När det sedan visar sig, vilket filosofen Helmut Reichelt har påvisat, att Marx sökte dölja sin metod, är det som om han vrider sig av skratt i sin grav varje gång en kritiker luras i fällan, men vrider sig i samma grav när en anhängare går i samma fälla och gör honom till det han på sin tid kritiserade ekonomer och socialister för.¹²

Idag kan flertalet av Marx centrala verk studeras i den textkritiska utgåvan *Marx-Engels Gesamtausgabe*. Det möjliggör en läsning baserad på vad Marx själv skrev, utan att det ska förstås som att vi nu kan läsa en *egentlig* Marx; all Marxstudium fordrar både konstruktion och rekonstruktion.¹³ Jag föreslår att den som studerar Marx ekonomikritik utgår från *Das Kapital* och läser bakåt, via *Zur Kritik der politischen Ökonomie* (1859) och *Theorien über den Mehrwert* (1861–1863) till den omistliga *Grundrisse* (1857–1858) och egentligen hela vägen tillbaka till *Ökonomisch-philosophische Manuskripte* (1844).¹⁴ Av dessa texter publicerade Marx endast *Kritik* 1859 och den första boken av *Das Kapital* i tre utgåvor. Bok två och tre redigerades av Friedrich Engels (1820–1895) och publicerades för första gången 1885 respektive 1894. Övriga texter publicerades först under 1900-talet. *Grundrisse* utgör en milstolpe i receptionshistorien och slog ner som en bomb och lyckades, för den som var beredd att lära något nytt, bända upp den enligt traditionell, och mer eller mindre scientistisk tolkning stängda *Das Kapital*. Under detta studium bör Marx korrespondens beaktas. Dessa texter kastar ljus över *Das Kapital* och bidrar till tolkningsarbetet med detta verk, så att läsningen pendlar mellan olika verk och textslag. Dock ska inte läsningen fastna i någon specifik text, vilket tenderar att låsa förståelsen vid resultat av ett stympat tolkningsarbete. När man närmar sig, tolkar och rekonstruerar Marx metod bör särskild uppmärksamhet riktas mot hur kritiken av andra adresseras, eftersom Marx ofta formulerar sin egen positiva hållning i kontrast mot de negationer som karakteriserar andras brister. Genom att på så sätt lyfta fram de problem som driver Marx sätts han och hans teori i ett teoretiskt och historiskt sammanhang.

Till min hjälp kommer jag att ta filosofen Patrick Murrays identifiering av *allmänna* respektive *bestämda abstraktioner* hos Marx.¹⁵ Det förra avser abstraktioner som har giltighet, om än begränsad, över och mellan olika historiska epoker, exempelvis är *produktion* gemensamt för mänskligt liv oavsett samhällsform. I *Einleitung* betecknar Marx en dylik abstraktion som en ”förständig abstraktion”, vilken ska förstås som en *förståndets* abstraktion: ”av hjärnan fixerad som allmän” men med vilken ”inga verkliga historiska produktionssteg begrips”.¹⁶ Bestämda abstraktioner är

historiska och giltiga blott för givna epoker.¹⁷ Ytterligare ett verktyg i tolkningsarbetet är filosofen Alfred Sohn-Rethels kategori *Realabstraktion*, en abstraktion som existerar i tänkandet men uppstår i en specifik samhällelig praxis, i varuutbytet, och som, med oavsiktligt och omedvetet resultat, kommer att dominera individerna som en yttre, objektiv och praktiskt-effektiv kraft.¹⁸

Socialitet eller substantialism? Antingen–eller, eller både–och?

I ett brev till Engels 1867 skriver Marx att det bästa med *Das Kapital*, utöver mervärdeteorin, är påvisandet av det varuproducerande arbetets dubbelkaraktär: konkret arbete som producerar bruksvärden respektive abstrakt arbete som uttrycks i värdet. Året efter påpekar han att denna förståelse ”i praktiken är hela hemligheten med den kritiska uppfattningen”.¹⁹ I *Das Kapital* anges den som den ”springande punkt kring vilken förståelsen av den politiska ekonomin kretsar”, en punkt som Marx själv först kritiskt påvisat.²⁰ Frågan om det varuproducerande arbetets bestämning är således central för Marx. Emellertid förefaller han i det första kapitlet definiera arbetets abstrakta dimension med två ömsesidigt uteslutande formuleringar som tycks stödja motstridiga tolkningar.²¹

Å ena sidan, skriver Marx, är varan som värdeföremål helt utan naturstoff och dess värdekaraktär uppkommer i den samhällliga relationen mellan varor på marknaden och är därför ”rent samhällelig”.²² Det arbete som räknas i värdet är ”en specifik samhällelig form för arbetet” och har inte mer naturinnehåll än räntenivån.²³ I det bortses från all koppling till det varuproducerande arbetets konkreta dimension, och värdebildande arbete ”gäller [därför] blott som abstrakt allmänt arbete”.²⁴ Den enskildes arbete blir allmänt ”och i denna form samhälleligt arbete” genom att varor byts i proportion till den samhälleligt nödvändiga arbetstid som fordras för deras produktion genom att de relaterar till pengar som allmän ekvivalent.²⁵ Å andra sidan skriver Marx att arbete som ”en *fysiologisk sanning*” kan reduceras till utgivande av mänsklig muskel och hjärna.²⁶ I den andra utgåvan tillägger Marx vad som blivit en kanonisk definition, att:

Allt arbete är å ena sidan utgivande av mänsklig arbetskraft i fysiologisk bemärkelse och i denna egenskap som lika mänskligt eller abstrakt mänskligt arbete bildar det varuvärdet. Allt arbete är å andra sidan utgivande mänsklig arbetskraft i särskild ändamålsbestämd form och i denna egenskap som konkret nyttigt arbete producerar det bruksvärde.²⁷

Mänsklig arbetskraft i fysiologisk bemärkelse bildar nu värde. Hur ska abstrakt arbete och dess relation till värde och kapital, och, som kategori,

dess relation till kritiken av den politiska ekonomin som helhet förstås? På vilket sätt är Marx abstrakta arbete abstrakt? Hur skiljer sig detta från ekonomernas arbetskategori?

Enligt statsvetaren Werner Bonefeld närmar sig Marxforskningen konsensus kring att förstå abstrakt arbete som en samhällelig, praktiskt verkande kategori och inte blott en analytisk reduktion av olika arbeten – snickeri, väveri et cetera – till arbete som sådant. Det senare är en uppfattning som svårligen skulle låta skilja sig från den klassiska ekonomins uppfattning.²⁸ I denna konsensus framhävs med olika accent relationen mellan abstrakt arbete och pengar, varför den även har kallats *monetär värdeteori*.²⁹ Emot denna konsensus hävdar vissa forskare att det är just det fysiologiska utgivandet av arbetskraft som definierar abstrakt arbete och att detta är den enda meningsfulla definitionen i det att den allena låter beräkna abstrakt arbete i produktionen. Man menar att Marx med detta är konsekvent och att kategorin definieras i det första kapitlet i *Das Kapital*.³⁰

Marx var medveten om möjligheten av och risken med att sammanblanda arbetet som mätt i tid framträder i bytesvärde och ”individernas omedelbart naturliga verksamhet”.³¹ Begick han då själv samma misstag? Bonefeld hävdar att Marx förblev ambivalent och insisterar på att kategorin inte kan vara samtidigt samhällelig och fysiologisk: om abstrakt arbete är utgivande av mänsklig energi så har värdet en naturlig karaktär – eller så är värde ett samhälleligt fenomen som hör ihop med en bestämd samhällsform.³² Implikationerna av en dylik ambivalens i teorins fundament blir – vilket statsvetaren Michael Heinrich ägnar sin *Die Wissenschaft vom Wert* (1991) åt att undersöka – att Marx föresatt att omvälva den ekonomiska vetenskapen blir hängande mellan klassisk tradition och vetenskaplig revolution. Är det en rimlig tolkning? Utgår vi från ett antingen-eller, samtidigt som vi i texten finner både-och, tycks vi hamna i ett dilemma när det kommer till tolkandet av Marx till synes motsatta definitioner.³³ Kan det vara så att Marx fick sin mest centrala kategori fel redan från start? Hur presenteras kategorin på andra ställen i *Das Kapital*, i manuskript, brev och i kritiken av till exempel Ricardo?

Marx om Ricardo, arbete och vetenskaplighet

Marx höll David Ricardo främst av ekonomerna; det var han som i renast form hade uttryckt värdets källa i arbete och tid, och därmed fullbordat den klassiska ekonomin. Att undersöka på vilka grunder Ricardos värdeteori kritiserats, belyser hur Marx ser på sin egen teori. En vanlig uppfattning är att Marx förblev Ricardos lärjunge och delade dennes ambivalens och teoretiska brister. Det var, menar exempelvis Joseph Schumpeter, från Ricardo som Marx lärde sig abstrahera.³⁴

Arbete som sådant i den klassiska politiska ekonomin

Enligt Marx hade ekonomerna nått fram till bytesvärdets reducering till arbete. I ”Einleitung 1857” anmärker han att det var ett historiskt framsteg när Adam Smith (1723–1790) i sitt banbrytande ekonomiska verk och politiska traktat, *Wealth of nations* (1776), reducerar den rikedomsskapande verksamheten till arbete som sådant: inte jordbruksarbete, manufaktur- eller kommersiellt arbete var för sig, utan just som ”arbete”, ”arbete överhuvudtaget”, ”arbete sans phrase” som kommer till uttryck i samhällets arbetsdelning.³⁵ Smiths verk kom att dominera ekonomin under flera decennier och utgör än idag sinnebilderna för klassisk ekonomisk teori.

Ricardo vidhöll arbetet som värdets källa mot den ambivalens han funnit hos Smith. Han inleder sin erkänt svårtydda *Principles of political economy and taxation* (1817), som till formen kan ses som en kommentar till Smith, med tesen:

The value of a commodity, or the quantity of any other commodity for which it will exchange, depends on the relative quantity of labour which is necessary for its production, and not on the greater or less compensation which is paid for that labour.³⁶

Varans värde beror på den mängd arbete som är nödvändig för dess produktion, inte den lön som betalas för detta arbete. För bestämmandet av detta värde är det, hävdar Ricardo, av ringa vikt att jämföra ”the different kinds of human labour”, deras intensitet eller komplexitet. Att produkter av olika arbeten verkligen byts mot varandra visar på detta. Bytesvärdets källa kan därför, menar han, betraktas som mänskligt arbete som sådant.³⁷

Ekonomerna ger här enligt Marx sitt bidrag till vetenskapen. Men det är emellertid:

inte tillräckligt att reducera den [varuanalysen] till ”arbete”, utan till *arbete* i den dubbelform i vilken det ena gången framställer sig som *konkret arbete* i varornas *bruksvärden*, andra gången som *samhälleligt nödvändigt* arbete som beräknas i *bytesvärde*.³⁸

Marx påpekar för Engels att ekonomerna utan undantag har förbigått ”det enkla”, att:

om varan måste besitta det dubbla bruksvärde och bytesvärde så måste även det i varan framställda arbetet besitta dubbelkaraktär, medan den blotta analysen av arbetet sans phrase som hos Smith, Ricardo etc. överallt stöter på oförklarligheter.³⁹

Här förefaller det för Marx vara närmast en självklarhet att varans dubbelkaraktär måste ha sin motsvarighet i det varuproducerande arbetets dubbelkaraktär. Är det så uppenbart?

Ekonomerna gör enligt Marx åtskillnaden i praktiken när arbetet ena gången betraktas kvantitativt och andra kvalitativt, men det faller dem inte in att "arbetenas blott *kvantitativa åtskillnad* förutsätter deras *kvalitativa enhet* eller *likhet*, alltså reduceringen till *abstrakt mänskligt arbete*".⁴⁰ Smith "misstar det objektiva likställande av olika arbeten som samhällsprocessen våldsamt stadfäster för den subjektiva jämlikheten mellan de individuella arbetena".⁴¹ I varuutbytet sker således en dubbel abstraktion: ett praktiskt och ett analytiskt likställande av olika arbeten till arbete som sådant.

Ricardo, arbetet och dess form

Arbetets kvantitet utgör Ricardos fokus, vars analys tar sin utgångspunkt i mänskligt arbete som sådant. Förståelsen av det varuproducerande arbetet förblir, menar Marx, dock ensidig och därför okritisk. Ricardo tar konsekvent sin utgångspunkt i arbetet och dess kvantitativa bestämning i tiden, vilket för Marx utgör grundval och utgångspunkt för kapitalismens "Physiologie", dess "inre organiska sammanhang och livsprocess".⁴² Vad gäller det värdebildande arbetets "Character" undersöks inte detta närmare, vilket gör att Ricardo inte kan förstå "detta arbetes sammanhang med *pengarna*, eller att det måste framträda som *pengar*". Han ser inte "den specifika form i vilken arbetet är ett element av värdet" och varför varan leder till pengarna, med resultatet en felaktig penningteori.⁴³

Vad vi ser är den vikt Marx fäster vid det värdebildande arbetets interna relation till pengarna, och det visar samtidigt på vikten av att åtskilja arbetet i så måtto att det betraktas konkret och bruksvärdeskapande respektive abstrakt och värdebildande. Ricardo ser arbetet ena gången konkret och andra abstrakt, men enligt Marx utan att medvetet relatera dem till och skilja dem från varandra. Återförandet av värde till arbete och tid förblir därmed ofullständigt och tvetydigt i det att arbetet fattas ensidigt och därför okritiskt.

Den politiska ekonomins vetenskaplighet

Ekonomerna ser alltså det varuproducerande arbetet dubbelt, men utan att relatera delarna till varandra riktigt. De intresserar sig främst för kvantitativa problem och har, om än ofullständigt, funnit värdets källa i arbetet och dess storlek i tid. Emellertid har de, menar Marx:

aldrig ens uppställt frågan varför arbetet framställer sig i *värdet*, och varför arbetets mängd, mätt i dess varaktighet i tiden, framställer sig i *värde-*

storleken? Former på vilka det står skrivet i pannan att de tillhör en samhällsformation där produktionsprocessen bemästrar människorna, [och] människan ännu inte produktionsprocessen [...].⁴⁴

Här uttrycks, menar jag, den kritik *par excellence* som Marx riktar mot ekonomerna. Ricardos negligering av form gör att han inte förstår varför ”det individuella arbetet genom sitt avyttrande (alienation) bara måste framställa sig som *abstrakt allmänt, samhälleligt* arbete”.⁴⁵ Överhuvudtaget blandar Ricardo ihop arbetsprodukten med dess varuform, menar Marx, och förstår inte att marknadsutbyte skiljer sig från byteshandel (*barter*); pengar är därför blott en teknisk anordning för utbytets underlättande. Detta sammanblandande har enligt Marx sin grund i teorins outtalade förutsättning: att det kapitalistiska produktionssättet för Ricardo utgör ”produktionssättet som sådant”.⁴⁶

Enligt Marx brister Ricardo på så sätt i ”Abstraktionskraft” och gör sina teoretiska felsteg på grund av ett bristande metodologiskt förfarande. Ricardos metod består i att han antar bytesvärdets bestämning av arbetstiden axiomatiskt, varefter han undersöker om övriga kategorier stödjer, motsäger eller modifierar detta.⁴⁷ Enligt Marx antar Ricardo i *Principles* första kapitel alla möjliga kategorier som givna för att deras överensstämmelse med värdelagen ska kunna påvisas, när han istället borde ha utvecklat dem. Följden blir att han behöver ”tillhandahålla vetenskapen före vetenskapen”.⁴⁸

Ricardo kritiseras för att på så sätt vara samtidigt för abstrakt och för lite abstrakt: å ena sidan går han inte tillräckligt långt när han betraktar värdet och samtidigt blandar in allehanda konkreta förhållanden, å andra sidan ”uppfattar [han] framträdelseformen *omedelbart, direkt* som den allmänna lagen visar sig eller framträder, utan att på något sätt *utveckla* den”. Den förra abstraktionen är ”allt för ofullständig”, medan den senare är ”en formell abstraktion” som, enligt Marx, ”i och för sig är felaktig”.⁴⁹

Den politiska ekonomins brister är uppenbara för Marx, men icke desto mindre har den sin ”vetenskapliga nödvändighet” i ämnets historia. Begränsningen utgörs av en brist som ”inte blott (formellt) visar sig i framställningssättet utan leder till felaktiga resultat, i det att den hoppar över nödvändiga mellanled och på ett *omedelbart* sätt söker bevisa de ekonomiska kategoriernas kongruens”.⁵⁰ Dessa ekonomer är forskare som, om än naivt, strävar efter objektivitet. De söker föra tillbaka yttre fenomen på deras inre sammanhang och lyckas genom det exempelvis upplösa bytesvärde i arbetstid. Men de intresserar sig inte för ekonomiska former och utvecklar inte kategoriernas teoretiska uppkomst, utan återför dem till en förutsatt utgångspunkt. Analysen utgör för Marx dock ”den nödvändiga förutsättningen för den genetiska framställningen; den verkliga gestalt-

ningsprocessens begripande i dess olika faser”.⁵¹ Ricardos bidrag består i att han försöker bringa reda i förhållandet mellan samhällets inre fysiologi och de framträdelseformer som iakttas på samhällets yta, vilket enligt Marx är vetenskapens allmänna *raison d'être*.⁵²

Pengar: det abstrakta arbetets framträdelseform

En brist i Ricardos värdeteori är enligt Marx att han inte ser relationen mellan arbete, värde och pengar och att han ser arbetet utan hänsyn till form. Hur framställer Marx själv pengarnas relation till det abstrakta arbetet?

Varuanalysen visar att varan är en enhet av bruksvärde och värde, konkret privatarbete och ”omedelbar samhällelig materiatur för abstrakt mänskligt arbete”.⁵³ Den är samtidigt en enhet av två motsatta poler – en omedelbar motsättning som måste utvecklas, påpekar Marx, så snart den inte enbart betraktas analytiskt. Denna utveckling får ingen rast och ro förrän varans motsättning tagit sig uttryck i en fördubbling i vara och pengar. Det är i utbytet som produkterna relaterar till varandra som varor och realiserar som värden.⁵⁴ Värdeformen uppstår således i relationen mellan vara och vara, där värdet uppträder i självständigjord form som pengar, värdets ”adekvata framträdelseform” och ”materiatur för abstrakt och därför *lika* mänskligt arbete”.⁵⁵

Pengarna som värdemätare är det abstrakta arbetets nödvändiga framträdelseform. Privatarbetet måste omedelbart framställa sig i ”sin motsats, *samhälleligt* arbete”. Detta ”förvandlade arbete är framställt som dess omedelbara motsats *abstrakt allmänt arbete*”. Det framställer sig i en allmän ekvivalent och, anmärker Marx, först genom detta ”framställer sig det individuella arbetet verkligen som sin motsats”. Denna nödvändighet för privatarbetet att framställas som allmänt arbete är ”nödvändigheten av att varan framställs som pengar. I så måtto att dessa pengar tjänar som mått och som varans värdes uttryck i *pris* erhåller varan denna framställning”.⁵⁶ Ekvivalensformen mellan två varor får denna ”samhälleliga naturegenskap” att framstå som blott en naturegenskap; ett sken som förstärks när på marknaden en särskild varas – historiskt har det varit guldet – naturliga kroppslighet etableras som allmän ekvivalent, så att det ur jorden tycks komma ett material som den ”omedelbara inkarnationen för mänskligt arbete”. Det, understryker Marx, är ”pengarnas magi”, och ”*Penningfetischens gåta*” är på så sätt endast ”*själva varufetischens gåta* som blivit iakttagbar och bländande för ögat”.⁵⁷ Fetischkaraktären får ”verklighetens paradoxer” att nödvändigtvis uttrycka sig i ”språkparadoxer”: motsägelsen att privatarbete framträder som allmänt samhälleligt arbete

och personernas förhållanden som förhållanden mellan ting ligger enligt Marx i saken, inte i sakens språkliga uttryck.⁵⁸

Prisformen ger dessa motsägelser rum att röra sig

Eftersom det är den samhälleligt nödvändiga och inte den på en vara omedelbart nedlagda arbetstiden som bestämmer varans värde, införs ett osäkerhetsmoment för producenten huruvida den vara som producerats motsvarar sitt så att säga individuella värde.⁵⁹ Vad som ”igår tvivelsutan var den samhälleligt nödvändiga arbetstiden för produktionen av en aln linneväv”, förtydligar Marx, ”upphör idag att vara det” på grund av den ständigt växlande produktivitetsnivån.⁶⁰ Arbetsdelning och varuutbyte fastställer bakom ryggen på samhällsagenterna omvandlingen av arbetsprodukt till vara och pengar, men i och med värdets bestämning i efterhand är det, påpekar Marx, ”en tillfällighet huruvida denna transsubstantiation lyckas”.⁶¹ Varans utveckling till pengar upphäver inte de motsägelser som gör arbetsprodukter till varor, utan skapar ”den *form* i vilken de kan röra sig”.⁶² Värdets realisering i pengar hindrar dock inte att kapitalisten beräknar priset i tanken före försäljningen under produktionen. På så sätt har producenten, skriver Marx, varorna som bruksvärden ”i lagerlokalen och som bytesvärde på samvetet”.⁶³

Det som enligt Marx utmärker kapitalismen är att det ”a priori inte sker någon medveten samhällelig reglering av produktionen”, utan det ”förnuftiga och naturnödvändiga sätter sig blott igenom som ett blint verkande genomsnitt”.⁶⁴ På marknaden, genom konkurrensens *bellum omnium contra omnes* verkar denna reglering först ”a posteriori som inre, stum, i varuprisernas barometerväxlingar iakttagbar, och för varuproducenterna som regellöst villkor överväldigande naturnödvändighet”.⁶⁵ Det är vetenskapens uppgift att spåra det väsen som motsägelsefullt framträder i detta effektivt verkande genomsnitt.

Värdets hegelska väsenslogik

Hur kan vi förstå pengarna som det abstrakta arbetets nödvändiga framträdelseform? Det leder tankarna till G.W.F. Hegels (1770–1831) utsaga att väsendet måste framträda i en annan form än sin egen.⁶⁶ Murray pekar specifikt på betydelsen av Hegels väsenslogik för Marx, ett mycket undersökt och omstritt område i Marxforskningen.⁶⁷ Denna relation kan här endast indikeras, men riktar blicken mot metodologin bakom Marx analys. Väsendet måste framträda, då det inte är något i sig självt utan reflekterat som pol i en relation som är dialektisk och intern, inte extern och enkelriktad som i traditionell uppfattning. Vad gäller det abstrakta arbetets relation till värde pekade Isaak I. Rubin på 1920-talet på att Marx här följer Hegel, enligt vilken innehåll inte är formlöst utan har formen både

inom och utom sig.⁶⁸ Detta är en formfördubbling som Marx gör bruk av i värdeteorin: varan är dubbel, som bruksvärde och värde, och värdet är fördubblat i vara och pengar. Det abstrakta arbetets interna relation till pengarna gör att värdets substans inte ska förstås fysiologiskt.

Pengarna som det reala mänskliga samfundet

Genom pengarna kommer de borgerliga individerna att förhålla sig till varandra genom värdet; de blir ”abstrakt samhällliga personer” vars interindividualitet antar formen av ett ”Nexus rerum”, ett tingsligt sammanhang.⁶⁹ Det tar sig uttryck i att deras ”blott atomistiska förhållande framträder i deras *samhälliga* produktionsprocess och därmed deras eget produktionsförhållande, oavhängig deras kontroll och deras medvetna individuella görande, i *saklig* gestalt till en början i att deras arbetsprodukter *allmänt* antar *varuform*”.⁷⁰ Det får, menar Marx, till följd att den enskilde har sin ”samhälliga makt liksom sitt sammanhang med samhället i fickan”. Pengarna blir därmed till ”det *reala samfundet*” vilket, som yttre makt, dominerar individerna så att de ”behärskas av abstraktioner”.⁷¹

Tre instanser:

enkelt arbete, arbetskraft, lönarbete

De som omfamnar en fysiologisk definition av abstrakt arbete anför skrivningen att alla arbeten kan reduceras till utgivande av arbetskraft: muskler, hjärna, nerver et cetera. Marx skriver detta på två ställen i det första kapitlet av *Das Kapital* och snarlika formuleringar återfinns även på andra ställen i verket och i *Kritik*.⁷² Här ska några skrivningar som vanligen inte anförs undersökas angående *enkelt arbete*, *arbetskraft* och *lönarbete* i syfte att försöka ringa in vad Marx avser med dylika karakteriseringar.

Arbetets enkelhet och likgiltighet

I *Kritik* skriver Marx angående det värdebildande arbetet att kvalitativt olika, konkreta arbetsslag kan reduceras till *enkelt arbete*. Skilda arbeten, som snickeri och sömnad, likställs som abstraktionen *allmänt mänskligt arbete* och, skriver Marx, ”*existerar* i det genomsnittsarbete som varje genomsnittsindivid i ett givet samhälle kan uträtta”.⁷³ Det föreligger i praktiken i ett samhälles enkla arbete, som ekonomerna kallar *unskilled labour*, och utgör lejonparten av allt arbete i kapitalismen.⁷⁴ Detta arbete utgör ”ett bestämt produktivt utgivande av mänsklig muskel, nerv, hjärna osv.”, med andra ord en snarlik bestämning som i *Das Kapital* förefaller vara en definition av värdebildande abstrakt arbete, men som här avser en konkret, produktiv verksamhet.⁷⁵

I *Einleitung* skriver Marx att den enkla kategorin *arbete* blir en realitet först i det kapitalistiska produktionssättet, och det blir där ”inte blott i kategorin utan i verkligheten [...] ett medel till skapandet av rikedom överhuvudtaget”.⁷⁶ Detta förutsätter historiskt ett samhälle i vilket individerna enkelt kan röra sig mellan olika arbeten och där arbetets form är likgiltig för dem. Enligt Marx är denna omständighet tydligast förhanden i USA. Hur kan vi förstå Marx här? Det har tolkats som att kategorin *abstrakt arbete*, enligt skrivningarna i *Das Kapital*, här har realiserats och blivit *praktiskt sann*.⁷⁷

En snarlik skrivning återfinns i *Resultate* 1864, där USA anförs som exempel på ett samhälle där rörligheten mellan olika produktionsfärer och arbeten sker friktionsfriare än i Europa där skråbestämmelsernas skrankor gör arbetskraften mindre mobil. Denna rörlighet återspeglar samtidigt en likgiltighet hos arbetarna gentemot arbetets innehåll, eftersom målet är lönen, det vill säga pengar.⁷⁸ Arbetets abstraktion har alltså blivit praktiskt sann i det enkla, okvalificerade arbete som blott har lönen som mål. Det Marx har i åtanke här är lönarbetet, och som inferens är det även vad som avses i *Einleitung*.

*Rent mekanisk verksamhet:
arbetets abstraktion i den kapitalistiska produktionen*

Jämförs dessa skrivningar med en för vårt syfte viktig passage i *Grundrisse* erhålls ytterligare ett bidrag till bedömningen av vad Marx avser med arbetets abstraktion i detta sammanhang. Textstället utgör en försvårande omständighet när det gäller tolkandet av det värdebildande arbetet, men det bör undersökas, dels på grund av dess relation i uttryckssätt till de nyss anförda ställena, dels på grund av att det har åberopats för att visa på en definition av kategorin. Passagen rör utbytet mellan kapital och arbete, och Marx gör en logisk utveckling av dem som poler i en relation: kapitalet som sådant står mot arbetet som sådant, som levande arbetsförmåga. Detta arbete är bruksvärde för kapitalet, men inte vilket bruksvärde som helst, utan ”*bruksvärdet* för kapitalet självt”. Det är inte det ena eller andra arbetet, utan ”*arbete rätt och slätt*, abstrakt arbete; absolut likgiltigt gentemot sin särskilda *bestämmdhet*, men kapabelt till varje bestämning”.⁷⁹ Marx betecknar här otvetydigt arbetet *abstrakt*, men det han rör sig mot är bestämmandet av den *arbetskraft* som i kapitalismen, som lönarbete, antar varuform och inte det arbete som bildar värde.

Denna tolkning ter sig plausibel i ljuset av diskussionen om lönarbeta-rens likgiltighet gentemot arbetets konkreta form i *Resultate* ovan och det praktiskt reella i den enkla kategorin *arbete* i *Einleitung*. Den är även plausibel i ljuset av en passage i *Das Kapital* där arbetskraften karakteriseras som den kapitalistiska rikedomens subjektiva källa, skild både från

”föremålsliggörande- och förverkligandemedel”, och som existerar ”abstrakt, i arbetarens blotta lekamlighet” som ”lönarbetare”.⁸⁰

En bit före *Grundrisse*-passagen resonerar Marx kring ett produktionsförhållande som

utvecklas renare och mer adekvat ju mer arbetet förlorar all konstkaraktär; dess färdighet blir något ständigt mer abstrakt, likgiltigt, och den blir mer och mer *rent abstrakt verksamhet*, rent mekanisk, därmed likgiltig gentemot sin form och indifferent verksamhet; blott *formell* verksamhet eller vad som är samma sak blott *stofflig* verksamhet överhuvudtaget, likgiltig gentemot formen. Det visar sig här vidare hur produktionsförhållandets särskilda bestämning, kategorin – kapital och arbete här – blir sann med utvecklingen av ett särskilt *materiellt produktionsätt* och på ett särskilt stadium för den industriella *produktivkraftens* utveckling.⁸¹

Med andra ord beaktas här en tendens Marx tycker sig se i kapitalismen – att arbetet allt mer förlorar sin hantverkskaraktär för att de facto bli ett allt mer abstrakt, formellt fabriksarbete. Det bör noteras att Marx i detta sammanhang inte talar om värde utan om kapitalistisk arbetsprocess; *abstrakt arbete* här är inte det samma som det arbete som utvecklas i början av *Das Kapital* och *Kritik* som världens samhällseliga substans.⁸²

I manuskriptet till bok tre liknar Marx denna nakna arbetsförmåga vid ett ”rent spöke”: arbete som sådant är ”en abstraktion” som ”för sig tagen överhuvudtaget inte existerar”. Produktiv verksamhet som sådan, som förmedlar ämnesomsättningen med naturen:

avkläder inte blott varje bestämd samhällselig form och karaktär utan är, oavhängigt från samhället, från alla samhällen, självt befriat från sin bleka naturtillvaro och helt gemensam för de ännu inte samhällseliga människorna, med dem på ett eller annat sätt samhällseligt bestämda som livsyttring och livsprövning!⁸³

Arbete existerar alltså inte empiriskt utan blott som förståndets spöklika abstraktion.

Produktion är alltid ett särskilt arbete, som att väva, en särskild produktionsgren, som textilindustri, eller totalitet som arbetsdelning och samhällseligt totalarbete. I *Einleitung* påpekar Marx att det inte finns någon *produktion i allmänhet*, annat än som en ”förståndig abstraktion” i så mått att den lyfter fram vad olika epoker har gemensamt, som att individer producerar för varandra. Med andra ord att all produktion är samhällselig. Det finns bestämningar som är gemensamma i historien, som tänkandet fixerar som allmänna. Produktionens allmänna betingelser är emellertid inget annat än abstrakta moment som inte möjliggör förståelsen av något specifikt produktionsätt. Dyliga abstraktioner är giltiga, men betecknar

inte något historiskt specifikt utan blott det tautologiska att människan måste producera för sin fortlevnad.⁸⁴

I *Grundrisse* förefaller Marx dra mot tanken på en tendens för kapitalet att reducera arbetskraft till rent mekanisk rörelse. Det kan förstås som Marx lek med abstraktioner och empiriska tendenser att han spekulerar över en sammansmältning mellan en enkel kategori och okvalificerat arbete: *einfache Arbeit* betecknar därför både en kategori utan bestämningar och ett arbete utan kvalifikationer. I *Resultate* är det alltså *lönarbetarens* likgiltighet mot arbetets innehåll som realiserats, i *Einleitung* är det samma likgiltighet som i *arbetets abstraktion* förverkligats i okvalificerat arbete och i *Grundrisse*, slutligen, är det kapitalets utveckling av arbetsprocessen till en *rent abstrakt verksamhet*. *Das Kapital* liknar dylika abstraktioner vid spöken utan empirisk existens. Det kan tyckas att vad Marx avser med abstrakt arbete är den arbetskraft som, likt lönarbete, antar varuform – att det således är lönarbete som bildar varuvärde.

Värdebildande arbete och lönarbete

Det har hävdats att *lönarbetet* är det värdebildande arbetet, och förstått så kan Marx anses konsekvent.⁸⁵ Som framgått är det inte fallet, även om lönarbete har med varuproduktion att göra. Hur hänger aspekterna ihop? Marx klargör relationen i manuskriptet till bok tre:

I värdebestämmandet handlar det om den samhällliga arbetstiden överhuvudtaget, det kvantum arbete som samhället överhuvudtaget har att förfoga över och vars relativa absorbering i de olika produkterna så att säga bestämmer deras respektive samhällliga vikt. Den bestämda form i vilken den samhällliga arbetstiden sätter sig igenom som bestämmande, i varornas värden etc. sammanhänger förvisso med arbetets form som lönarbete och den motsvarande formen för produktionsmedel som kapital, emedan först på denna basis blir *varuproduktionen* den allmänna produktionsformen osv.⁸⁶

Värdet bestäms av *samhälleligt nödvändig arbetstid*, inte av lönarbete. I praktiken hänger de dock samman genom att det först är i kapitalismen som varuutbyte är generellt genom att arbetsförmågan antar varuform som lönarbete.⁸⁷

I en fotnot till det första kapitlet ger Marx en av få dylika fingervisningar: det är där

inte tal om den *lön* eller det värde som arbetaren erhåller för till exempel en arbetsdag, utan om det *varuvärde* i vilket hans arbetsdag föremålsiggörs. Arbetslörens kategori existerar överhuvudtaget ännu inte på detta steg i vår framställning.⁸⁸

Det arbete som bildar värde ska alltså hållas åtskilt från lönarbete och arbetskraft som har med konkret, levande arbete att göra.

Vad som utifrån dessa exempel kan ses är att lönarbete och värdebildande arbete hänger ihop historiskt och som kategorier, men att de inte ska sammanblandas. Arbetskraft och arbetsprocess är som abstrakta moment gemensamma för olika epoker; de är analytiska abstraktioner utan empirisk existens och har sin vetenskapliga giltighet, om än med givna gränser. Det kan därför inte vara ett fysiologiskt utgivande av arbetskraft som bildar värde, som en praktiskt verkande realabstraktion och enligt sin kategori *abstrakt arbete*. Dels är de intellektuella abstraktioner, dels kan fysiologiskt utgivande av muskler et cetera sägas ha förekommit genom hela historien och kan tänkas existera även i ett efterkapitalistiskt sammanhang och är därmed inte internt relaterat till kapitalismen. Abstrakt arbete är abstrakt eftersom dess konkreta, nyttiga aspekt har frånabstraherats; det är mänskligt – och därför samhällligt, på ett särskilt sätt – arbete eftersom det räknas som utgivande av mänsklig arbetskraft överhuvudtaget.⁸⁹

I den kanoniska formulering av det värdebildande arbetet som Marx infogar i den andra utgåvan av *Das Kapital* skriver han att arbete betraktat som utgivande av arbetskraft i fysiologisk bemärkelse – som lika eller abstrakt mänskligt arbete – bildar varuvärde. Betraktat som utgivande av fysiologisk arbetskraft i bestämd och ändamålsenlig form – som konkret nyttigt arbete – producerar det bruksvärde.⁹⁰ Hur ska då detta förstås?

När värdet betraktas frånses alla sinnliga egenskaper, allt det som utmärker varan som bruksvärde. Det gemensamma för kvalitativt olika bruksföremål kan därför enligt Marx inte vara någon fysisk eller dylik egenskap – som värde innehåller de inte en atom bruksvärde.⁹¹ Det samma gäller det varuproducerande arbetet: bortser man helt från det konkreta arbetet kvarstår blott egenskapen att vara ”lika mänskligt arbete, abstrakt mänskligt arbete”. Denna rest uttrycker endast ”att i dess produktion mänsklig arbetskraft utgivits [...]”. Som värden framstår varorna blott som kristaller av denna ”gemensamma samhällliga substans”.⁹² Likställs olika produkter som värdeföremål, likställs olika arbeten till abstrakt arbete – mänsklig arbetskraft som deras gemensamma samhälliga substans.

När man således bortser från det konkreta arbetets bestämdhet kvarstår alltså att det är ett utgivande av arbetskraft. Skrädderi och väveri är kvalitativt olika arbeten men är båda ”produktivt utgivande av mänsklig hjärna, muskel, nerv, hand osv., och i denna bemärkelse båda mänskligt arbete”. Denna arbetskraft måste, hävdar Marx, ha utvecklats historiskt för att komma till uttryck i olika form. Varans värde ”framställer emellertid mänskligt arbete rätt och slätt, utgivande av mänsklig arbetskraft

överhuvudtaget”.⁹³ Alltså är det den kvalitativa karaktären *mänsklig arbetskraft överhuvudtaget* som bildar värde, inte den arbetskraft som utvecklats historiskt; vad det handlar om är reduceringen till ”kvaliteten mänskligt arbete”.⁹⁴ Tittar vi på den kanoniska definitionen igen ser vi att det är denna kvalitet som bildar *värde i allmänhet* – medan arbete i bestämd form framställer bruksvärde.

Arbetsproduktens gåtfulla karaktär, som Marx utvecklar i avsnittet om varans fetischkaraktär, uppstår ur varuformen själv – inte ur bruksvärdet; lika lite, poängterar han, ur värdebestämningarna ”betraktade för sig”. För det första [*erstens*], hur olika de konkreta arbetena än är, ”är det en *fysiologisk* sanning att de är funktioner av en specifikt *mänsklig* organism till skillnad från *andra* organismer, och att varje sådan funktion, oavsett dess innehåll och dess form, väsentligen är ett *utgivande* av *mänsklig* hjärna, nerv, muskel, sinnesorgan o.s.v.”.⁹⁵ För det andra, vad gäller bestämningen av detta arbetets mängd i tid, är det en fråga som, om än på olika sätt, intresserar varje samhälle, inte bara det kapitalistiska samhällets värdebestämning och -beräkning. Slutligen är allt arbete samhällsligt i någon form.⁹⁶ Fysiologiskt arbete är således *en* av värdets bestämningar betraktad för sig.

Som vi har sett blir den enskildes arbete samhällsligt genom utbytet av varor på marknaden i proportion till den samhällsligt nödvändiga arbetstiden, uttryckt i pengar. Som värde är varan därmed ”koagulerad arbetstid”.⁹⁷ Värdets substans är mänskligt arbete som sådant, dess mått är samhällsligt nödvändig arbetstid; den form som bestämmer dessa aspekter för varorna är deras värdeform, bytesvärde – pengar.⁹⁸ Allt det mystiska över produkterna när de uppträder som varor har med varuformen att göra – i grunden med det värdebildande arbetets ”specifikt samhällsliga form”. Konkret arbete producerar det som *har* värde: produkter i varuform. Värde produceras inte av konkret arbete – exempelvis skrädderi – utan av ”abstrakt allmänt arbete”, en historiskt bestämd form av arbete som tillhör ”ett samhällssammanhang som skräddaren inte har tråklat ihop”.⁹⁹

Med varuformen, och värdets mått och substans i tid – ”arbetets levande existens”¹⁰⁰ – blir den enskildes arbetstid allmän arbetstid: det arbete som föremålsiggörs i värdet är den enskildes arbete, skriver Marx i *Kritik*, det är ”*hans* arbetstid, men blott som arbetstid gemensam för alla, för vilken det därför är likgiltigt *vilken* enskilds arbetstid det är”. Den enskildes arbete och tid framstår inte som ”olika subjekts arbete, utan de olika arbetande enskilda framstår som blott organ för arbetet”.¹⁰¹ De arbetande underordnas på så sätt samhällets totala arbetstid, arbetstidens ”yttre måttstock”, och likställs som bråkdelar av denna totalarbetstid enligt kapitalismens blint verkande genomsnitt. Varuproducenterna blir på så sätt, skriver Marx i *Misère de la philosophie* 1847, till ”*tidens kadaver*”.¹⁰² Den

så att säga samhälleliga krökningen av den enskildes arbetstid till samhälleligt nödvändig arbetstid medför, menar jag, en ytterligare abstraktion från det konkreta arbetet.¹⁰³

Vi förstår nu Marx fysiologiska bestämning som *en* av värdets bestämningar. Det är dock inte Marx *definition* av kategorin abstrakt arbete. Den utgör ett *moment* i det värdebildande arbetets bestämning – det är en förståndets åtskillnad som i sig inte existerar. Abstrakt arbete är på så sätt inte någon egenskap hos det konkreta arbetet. I och med varuutbyte och värdeform, som ekvivalensform mellan i förlängningen alla varor, sker ett omslag i relationen mellan arbetets konkreta och abstrakta dimension. I ”Anhang” till utgåvan 1867 tydliggör Marx det mystiska med detta omslag: i värdeuttrycket ”gäller det abstrakt allmänna inte som egenskap hos det konkreta, sinnligt-verkliga, utan omvänt det sinnligt-konkreta som blott framträdelse- eller bestämd förverkligandeform för det abstrakt-allmänna”.¹⁰⁴ Privatarbetet besitter inte denna abstrakt allmänna karaktär, ”denna specifikt samhälleliga form abstrakt mänskligt arbete”.¹⁰⁵ Varor är, skriver Marx angående fetischkaraktären, ”sinnligt översinnliga, eller samhälleliga ting”.¹⁰⁶

Murray hävdar att den fysiologiska bestämningen utgör Marx kategori *abstrakt arbete*, som därför behöver kvalificeras som *praktiskt abstrakt arbete*. Detta menar jag vara både onödigt och i förlängningen problematiskt, eftersom det blandar två slags abstraktioner av arbetet och tycks tillskriva lönarbetet statusen av värdebildande arbete. När Marx talar om värdets bildande ska abstrakt arbete förstås som en kategori med flera bestämningar, inte som *ett* av dess moment. Att sammanföra den fysiologiska abstraktionen i *Das Kapital* med det enkla arbetets kategori pekar därmed i fel riktning. Som kategori är abstrakt arbete en historiskt bestämd form av arbete – en förvänd och motstående abstrakt form av mänskligt arbete som formbestäms som värdebildande arbete. Utgivande av arbetskraft i allmänhet och samhälleligt nödvändig arbetstid i dess kvantitativa och kvalitativa aspekt är moment i denna kategori.¹⁰⁷

Marx, vetenskap och kritik

Utifrån analysen kan nu, som slutdiskussion och försök till rekonstruktion, Marx syn på vetenskaplighet skissas och abstraktionernas roll enligt denna indikeras. Ekonomikritiken utgör för Marx ett vetenskapligt försök att revolutionera en vetenskap.¹⁰⁸ Projektet beskrivs som en ”kritik av de ekonomiska kategorierna” och ”den borgerliga ekonomins system kritiskt framställt”, tillika ”en framställning av systemet och genom framställningen en kritik av detsamma”.¹⁰⁹ Centralt i denna kritik är alltså det abstrakta arbetet. Ekonomins kategorier är de verkliga, kapitalistiska

förhållandenas abstraktioner och ”sanna endast så länge som dessa förhållanden består”. Enligt Marx är en dialektisk framställning därför endast riktig ”när den känner sina gränser”.¹¹⁰ I *Das Kapital* framställs detta som att ekonomins kategorier är ”samhälleligt giltiga, alltså objektiva tankeformer för produktionsförhållandena på *detta historiskt bestämda* produktionsätt, varuproduktionen” och ändamålsenliga i så måtto att de artikulerar de rubbade relationer som utmärker kapitalismen.¹¹¹ Kapitalet ska således inte förstås som ett ting utan som ”en bestämd historisk samhällsformation tillhörigt *produktionsförhållande*”.¹¹² Detta förhållande framställer sig som ett ting, som tillskrivs en specifik samhällelig karaktär, så att dessa rubbade förhållanden icke desto mindre framträder ”så som de är”.¹¹³

Abstraktionskraft

Hur kan vi närma oss samhälleliga fenomen som framträder förvänt, men faktiskt i form av ting? Framställningen i *Das Kapital* börjar med vara och pengar, kapitalets enklaste och mest abstrakta kategorier, som därifrån utvecklas allt rikare.¹¹⁴ Förståelsen av ekonomiska former fordrar att naturvetenskapens kemiska reagenser ersättas med vår ”Abstraktionskraft”, då ingen kemist ännu har funnit värde i en diamant, anmärker Marx.¹¹⁵ Varuanalysen är svår just för att den är enkel: i kapitalismen utgör arbetsprodukternas ”*varuform* eller varornas *värdeform* den *ekonomiska cellformen*” eller, tillägger Marx, ”som Hegel skulle ha sagt, *pengarnas i sig*”.¹¹⁶ Värdets bestämningar är dolda, outvecklade och abstrakta, och kan endast analyseras med viss ansträngning av denna abstraktionskraft.¹¹⁷ Analysens mål är att uppdaga det nödvändiga sammanhanget mellan värdets form, substans och storlek: pengar, mänskligt arbete och samhälleligt nödvändig arbetstid.¹¹⁸ Ekonomerna brast enligt Marx i denna abstraktionskraft och förmådde aldrig utveckla sina kategorier till begrepp. Han betecknar därför deras termer, vad jag vet genomgående, *kategorier*, inte *begrepp*, och deras teori beskrivs som begrepslös.¹¹⁹

Realabstraktion

Marx abstraktioner är som vi sett inte enbart analytiska. Varuutbyte ger upphov till en förvändning av mänskliga relationer som i fantasmagorisk form förmedlas av ting; det är varans fetischkaraktär, som uppstår ur det varuproducerande arbetets ”egendomliga samhälleliga karaktär” och skapar hos individerna en vardagslivets religion.¹²⁰ För att få en bild av hur det fungerar kan vi som analogi, säger Marx, ta oss till religionens värld: ”Precis som människan i religionen [behärskas] av sitt eget huvuds fuskverk, behärskas hon i den kapitalistiska produktionen av sin egen hands fuskverk”.¹²¹ Värdeabstraktionen verkar i kapitalismen på så sätt som en realabstraktion. Kapitalet är en samhällelig relation i ständig

rörelse och kapitalabstraktionen själv ska därför begripas som en "Abstraktion in actu", skriver Marx i ett manuskript till bok två.¹²² I kapitalismen är alltså individerna därför, som vi såg, de facto och inte blott i idén behärskade av abstraktioner.

Utgångskategorin: dialektisk metod och börjans problem

Som framgått förebrår Marx Ricardo för att inleda teorin axiomatiskt och att omedelbart införa mer komplexa kategorier som prövas mot detta antagande, vilket fordrar en vetenskap före vetenskapen. Marx betecknar *Das Kapital* som en dialektiskt strukturerad "konstnärlig helhet".¹²³ Föremålet för en sådan helhet liknas vid en organism i vilken alla moment förutsätter varandra; det finns inte någon specifik kategori som förutsättningslöst kan inleda framställningen.¹²⁴ Det kunde förefalla naturligt att börja med *arbetet*, skriver Marx i *Grundrisse*, men det låter sig inte göras. För att utveckla kapitalbegreppet är det:

nödvändigt att utgå inte från arbetet utan *värdet* och till och med från det redan i cirkulationsrörelsen utvecklade bytesvärdet. Det är lika omöjligt att gå direkt från arbetet till kapitalet som att gå från de olika människoraser till bankiren eller från naturen till ångmaskinen.¹²⁵

En tillsynes enkel kategori som *arbete* visar sig som vi sett vara historiskt bestämd och ska förstås som konstituerad av två motstående dimensioner: en konkret dimension som har med människans relation till naturen att göra och en samhälleligt abstrakt som är knuten till kapitalismen.

En aspekt av en dialektisk framställning är att det till en början iögonfallande och enkla visar sig vara resultat av konkretare nivåer, så att förutsättningen själv, som en spiralrörelse, är bestämd.¹²⁶ Marx framhäver den ömsesidiga implikationen mellan de borgerliga kategorierna: inte ens värdets enklaste bestämning är reell utan konkurrens och världsmarknad vilka historiskt och begreppsligt är förutsättningar för kapitalismen – i *Das Kapital* skulle dessa kategorier icke desto mindre presenteras först i bok tre.¹²⁷ Kategorierna som framställer systemet ska följa den ordning de står till varandra i det konsoliderade borgerliga samhället, påpekar Marx, inte i den ordning de har uppstått historiskt.¹²⁸ De inledande raderna i *Das Kapital* och *Kritik*, att rikedom i kapitalismen framstår som en oerhörd varuanhopning, anger just denna förutsättning.¹²⁹ Från värdet leder presentationen till pengarna, vars fulländade gestalt är världspengar, där varans självständiga form träder emot den. Motsägelserna i värde- och penningformen leder i sin tur vidare till kapitalet.

Analysen av produktionsprocessens sammanhang är invecklad och fordrar ett utförligt arbete.¹³⁰ Forskningen, skriver Marx i efterordet till *Das Kapital* 1872,

har att i detalj tillägna sig stoffet, analysera dess olika utvecklingsformer och uppsåra dess inre samband. Först sedan detta arbete fullbordats kan den verkliga rörelsen tillfredsställande framställas. Lyckas detta och stoffets eget liv ideellt återspeglas kan det se ut som att man hade att göra med en konstruktion a priori.¹³¹

Först gedigen forskning låter kapitalismen framställas och återspeglas i ett begreppsligt system som förefaller a priori givet. Rationellt utförd är dialektiken revolutionär, hävdar Marx: den positiva förståelsen av det förhandenvarande visar samtidigt dess nödvändiga undergång och förstår varje form i dess förgänglighet.¹³² Det handlar om att ”genom kritik föra en vetenskap till den punkt där den kan framställas dialektiskt”, och då duger det inte att lättvindigt yttra sig om empiriska ting som måste studeras länge.¹³³ En vetenskaplig dialektik genererar kritisk kunskap om den historiska utveckling som ”själv producerar *emancipationens materiella betingelser*”.¹³⁴

Ett förslag till Marxläsning

Marx noterade att den metod han använt blivit föga förstådd, vilket redan de sinsemellan motstridiga tolkningarna gjort klart; något problematiskt med själva framställningsformen måste föreligga när även skärpta läsare missförstått dess arkitektur.¹³⁵ Dessa anmärkningar förefaller än idag ha sin giltighet.

Denna artikel har visat på att till synes enkla kategorier, som presenteras som och utvecklas till sin egen motsats, följer det analytiska arbetets gång där ensidigheter undersöks och leder vidare till mer komplexa enheter. Genom att närma sig en sak, och dess kategori, som den framträder vid första anblicken förleds läsaren lätt till vad som förefaller paradoxalt hos Marx själv. Det har att göra med att ett fenomen framträdelset på det kapitalistiska samhällets yta visar sig i förvänd form, något som Marx karakteriserar som fetischistiskt och förtingligat. Det han ämnar göra är att utveckla den faktiska paradox som ligger fördold bakom framträdelsetformen. Han gör det genom att kritiskt-immanent utveckla ekonomernas motsägelsefulla kategorier till den punkt där de måste utvecklas till begrepp som både härbärgerar och upphäver dessa motsägelser. Resultatet blir att inte bara kritiker, utan varje läsare med bristande insikt i Marx metod luras i de fällor som gillras av den dialektiska metod och framställningsform som ligger till grund för *Das Kapital*.

Genom att ta skrivningar på andra ställen i Marx verk och manuskript i akt, med fokus på hur kritiken av Ricardos arbetsvärdeteori adresseras, har jag försökt presentera framställningen i *Das Kapital* i ett klarare ljus. Snarlika skrivningar som dem som brukar anföras som definitionen av abstrakt arbete i fysiologisk bemärkelse återkommer i andra sammanhang

där Marx poängterar att detta slags abstraktion har med konkret arbete att göra. Marx betoning på det abstrakta arbetets interna relation till pengarna ger stöd för bedömningen både av det abstrakta arbetets samhälleliga bestämning och av Marx som konsekvent.

Det värdebildande arbetets abstraktion består av flera moment som var för sig inte utgör någon definition. Tagna tillsammans, och i sitt historiska sammanhang, konstituerar de det specifikt kapitalistiska arbete som bildar värde. Mänskligt arbete, kvantitativt bestämt av samhällsligt nödvändig arbetstid, vilket gör den enskildes arbete samhällsligt, måste framträda i form av pengar, och gör det i och med att varan säljs på marknaden – först då är det abstrakta arbetet konstituerat.

Det värdebildande abstrakta arbetet måste hållas isär från andra arbetets abstraktioner. Bestämningen *abstrakt allmänt* arbete, som används i *Kritik*, i brev och manuskript, kan förkortas *abstrakt arbete* då det inte råder någon tvekan om vad som avses. Marx behöll denna bestämning på ett ställe i *Das Kapital*.¹³⁶ Varför han i övrigt tagit bort denna karakterisering kan inte bestämt avgöras, men det ligger nära till hands att tolka det som ett exempel på viljan att både förenkla framställningen – och lätta dess hegelianska, filosofiska sänke – och så gott som möjligt dölja metoden. På så sätt kan framställningen i *Das Kapital* anses lyckad, i så måtto att den framstår som *a priori* given och spåren av dess genetiska uppkomst igenopade. Denna slutsats föreslår att kategorin *abstrakt arbete* bedöms konsistent och i enlighet med Marx framställningsstrategi, vilken bygger på en ambivalens hos kategorierna – inte så att Marx inte har grepp om dem utan att han spelar på de tvetydigheter som ligger i saken, praktiskt verkamt i kapitalismens förhållanden. Marx kategorier ska därför verkligen tolkas som Paretos fladdermöss: ömsom mus, ömsom fågel.

Noter

1. Karl Marx: *Marx-Engels Gesamtausgabe [MEGA]. Abteilung II, Teil 5. Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Erster Band. Hamburg 1867* (Berlin, 1983) [*Kapital I 1867*]; *MEGA II.6. Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Erster Band. Hamburg 1872* (Berlin, 1987) [*Kapital I 1872*]; *MEGA II.7. Le Capital Paris 1872–1875* (Berlin, 1989) [*Le Capital 1875*]. Det var dessa tre utgåvor av den första boken av *Das Kapital* som Marx själv var med om att ge ut; Marx tillskrev den franska utgåvan ett eget vetenskapligt värde, se "Avis au lecteur", i *Le Capital 1875*, 690. Analysen av *Kapital I* utgår från utg. 1867, som kan sägas befinna sig i en mellanposition i förhållande till framställningen i *Kritik 1859* och *Kapital I 1872* och där mer av metodologiska och framställningsteoretiska anmärkningar återfinns; för en diskussion om de olika versionerna av fr.a. det första kapitlet, se Hans-Georg Backhaus: "Zur Dialektik der Wertform" [1969], i den samme: *Dialektik der Wertform. Untersuchungen zur marxschen Ökonomiekritik* (Freiburg, 1997); för en delvis avvikande tolkning, se Michael Heinrich: "Reconstruction or deconstruction? Methodological controversies about value and capital, and new in-

sights from the Critical edition”, i Riccardo Bellofiore & Roberto Fineschi (red.): *Re-reading Marx. New perspectives after the Critical edition* (Basingstoke, 2009), 83–84; även Sven-Eric Liedman: *Karl Marx. En biografi* (Stockholm, 2015), 470–474.

2. Liedman: *Karl Marx*, 14. Liedman har efter att ha arbetat med Marx i drygt femtio år skaffat sig tillräckligt med kritisk distans till de ekonomiska, politiska och samhälleliga barometerväxlingarna för att kunna följa förekomsten av Marx namn i förhållande till konjunkturerna. Utöver biografien från 2015 har han t.ex. översatt och redigerat ett urval av Marx s.k. ungdomsskrifter (*Människans frigörelse*, Stockholm 1965) och ett urval av *Grundrisse* (*Grunddragen i kritiken av den politiska ekonomin*, Lund 1971) och båda har kommit ut i senare utgåvor.

3. Se Riccardo Bellofiore: ”A ghost turning into a vampire: The concept of capital and living labour”, i Bellofiore & Fineschi (red.): *Re-reading Marx*, 178; jfr Elena Louisa Lange: ”The critique of political economy and the ’New dialectic’: Marx, Hegel and the problem of Christopher J. Arthur’s ’Homology thesis’”, i *Crisis & Critique*, 3:3, 234–272, 243; Peter Osborne: ”The reproach of abstraction”, i *Radical philosophy*, nr 127, 2004, 21–28; Alberto Toscano: ”The culture of abstraction”, i *Theory, culture & society*, 25:4, 2008, 57–75; densamme: ”The open secret of real abstraction”, i *Rethinking Marxism*, 20:2, 2008, 273–287.

4. Se Paul Mattick jr: *Business as usual. The economic crisis and the failure of capitalism* (London, 2011), 9.

5. Se Geoffrey Kay: ”Why labour is the starting point of Capital”, i Diane Elson (red.): *Value. The representation of labour in capitalism* (London, 2015 [1979]); Backhaus: ”Zur Dialektik der Wertform”.

6. . Se Anders Ramsay: ”Marx? Vilken Marx?”, i *Fronesis*, nr 28, 2008, 88–104.

7. Marx: *Le Capital* 1875, 9.

8. Nicole Pepperell: ”The bond of fragmentation. On Marx, Hegel, and the social determination of the material world”, i *borderlands e-journal*, 10:1, 2011, 1–20, 7.

9. Vilfredo Pareto: *Les systèmes socialistes: Cours professé à l’université de Lausanne. Tome II* (Paris, 1902), 332. Sociologen Bertell Ollman hänvisar till Paretos liknelse, se densamme: *Dance of the dialectic. Steps in Marx’s method* (Urbana, 2003), 4.

10. Se Marx brev till Engels den 27 juni 1867, i *Marx-Engels Werke [MEW]. Band 31. Briefe Oktober 1864–Dezember 1867* (Berlin, 1965), 313.

11. Patrick Murray: *Marx’s theory of scientific knowledge* (New Jersey, 1990), xx; densamme: ”The new giant’s staircase”, i *Historical Materialism*, 13:2, 2005, 61–83; densamme: ”Avoiding bad abstraction. A defense of co-constitutive value-form theory”, i *Critique of political economy*, 1, 2011, 217–248, 226; se Christopher J. Arthur: *The New dialectic and Marx’s Capital* (Leiden, 2004), kap. 4; Geert Reuten: ”An outline of the systematic-dialectical method: Scientific and political significance”, i Fred Moseley & Tony Smith (red.): *Marx’s Capital and Hegel’s Logic. A reexamination* (Chicago, 2015).

12. Helmut Reichelt: ”Warum hat Marx seine dialektische Methode versteckt?”, i Carl-Erich Vollgraf et al (red.): *Beiträge zur Marx-Engels-Forschung. Neue Folge 1996. Geschichte und materialistische Geschichtstheorie bei Marx* (Berlin, 1996). Se Marx brev till Engels den 9 dec. 1861, i *MEW* 30. *Briefe Januar 1860–September 1864* (Berlin, 1974), 207.

13. Att vi nu kan läsa en egentlig Marx enligt Marx är en uppfattning som framförs av Bellofiore & Fineschi i den redaktionella inledningen till deras *Re-reading Marx*, 1; ang. behovet av både rekonstruktion, dekonstruktion och konstruktion, se Heinrich: ”Reconstruction or deconstruction?”; jfr densamme: *Die Wissenschaft vom Wert. Die*

Marxsche Kritik der politischen Ökonomie zwischen wissenschaftlicher Revolution und klassischer Tradition, 7 uppl. (Münster, 2017 [1991]), 24–26.

14. Karl Marx: *MEGA II.1. Ökonomische Manuskripte 1857–1858* (Berlin, 2006) [*Grundrisse 1858*]; *MEGA II.2. Ökonomische Manuskripte und Schriften 1858–1861* (Berlin, 1980) [*Kritik 1859*]; delar av manuskripten från 1861–1863 gavs 1905–1910 ut av Karl Kautsky som ”Theorien über den Mehrwert” och refereras i denna artikel som *Theorien*. 1844 års ekonomisk-filosofiska manuskript finns i Marx: *MEGA I.2. Werke, Artikel, Entwürfe. März 1843–August 1844* (Berlin, 1982). Om att läsa Marx bakåt, se Bellofiore: ”A ghost turning into a vampire”, 179. I denna artikel, som presenterar en undersökning av ett specifikt område i Marx teori, läses texterna snarare tillsammans än bakåt.

15. Se Murray: *Marx’s theory of scientific knowledge*, kap. 10. Även Antonio Negri: *Marx beyond Marx. Lessons on the Grundrisse* (New York, 1991), övers. Cleaver et al, kap. 3, framhäver betydelsen av fr.a. bestämda abstraktioner; Murray gör ingen hänvisning till Negri.

16. Marx: ”Einleitung 1857”, i *Grundrisse 1858*, 21: ”eine verständige Abstraction”; 26: ”vom Denken als allgemeine fixirt”; ”keine wirkliche geschichtliche Produktionsstufe begriffen ist”.

17. Se Murray: *Marx’s theory of scientific knowledge*, 122. Medan Murray pekar på förekomsten av båda abstraktionsslagen hos Marx, menar t.ex. Richard Gunn att Marx utmärks av att uteslutande arbeta med bestämda abstraktioner, se densamme: ”Against historical materialism. Marxism as first-order discourse”, i Werner Bonefeld et al (red.): *Open Marxism. Volume II. Theory and practice* (London, 1992), 17.

18. Alfred Sohn-Rethel: *Geistige und körperliche Arbeit. Zur Epistemologie der abendländischen Geschichte* (Weinheim, 1989), 12; detta knyter an till Marx: *Kapital I 1867*, 46. Som bl.a. Reichelt har visat förekom beteckningen ”realen Abstraktion” hos sociologen George Simmel; Reichelt: ”Die Marxsche Kritik ökonomischer Kategorien. Überlegungen zum Problem der Geltung in der dialektischen Darstellungsmethode im ’Kapital’”, paper [<http://www.marx-gesellschaft.de/Texte/ReicheltGeltung.pdf>]; Simmel: *Gesamtausgabe Bd 6. Philosophie des Geldes* (Frankfurt a.M., 1989), 57; Simmel nämns inte av Sohn-Rethel. Detta slags abstraktion nämns inte i *Historisches Wörterbuch der Philosophie. Bd 1:A–C* (Darmstadt, 1971–2007), red. J. Ritter.

19. Marx brev till Engels den 24 aug. 1867, i *MEW 31*, 326; brev till Engels den 8 jan. 1868, i *MEW 32. Briefe Januar 1868–Mitte Juli 1870* (Berlin, 1974), 12: ”in der Tat das ganze Geheimnis der kritischen Auffassung”.

20. Marx: *Kapital I 1867*, 22: ”der Springpunkt, um den sich das Verständniß der politischen Oekonomie dreht”.

21. Se t.ex. Geert Reuten: ”The difficult labor of a theory of social value: Metaphors and systematic dialectics at the beginning of Marx’s *Capital*”, i Fred Moseley (red.): *Marx’s method in Capital. A reexamination* (New Jersey, 1993), 102.

22. Marx: *Kapital I 1872*, 80: ”rein gesellschaftlich”; *Le Capital 1875*, 55; ”Ergänzungen”, i *MEGA II.6*, 41; jfr *Kapital I 1872*, 104.

23. Marx: *Kritik 1859*, 115: ”eine spezifisch gesellschaftliche Form der Arbeit”; *Kapital I 1867*, 50.

24. Marx: *Kapital I 1867*, 74: ”nur als abstrakt allgemeine Arbeit gilt”; se även *Kritik 1859*, 115. Karakteriseringen som ”abstrakt allmänt” arbete förekommer mig veterligen endast på detta enda ställe i den första boken av *Das Kapital*, till skillnad från dess mer frekventa förekomst i *Kritik 1859*, i brev och i manuskript; i ”Anhang” till *Kapital I 1867*, 634, förekommer emellertid ”das abstrakt Allgemeine”.

25. Marx: *Kritik 1859*, 123: ”in dieser Form zu gesellschaftlicher Arbeit”.

26. Marx: *Kapital I 1867*, 44: ”eine *physiologische* Wahrheit”; jfr 24, 41. All emfas i citat är i denna artikel i originalet, om inte annat anges.

27. Marx: *Kapital I 1872*, 79–80: ”Alle Arbeit ist einerseits Verausgabung menschlicher Arbeitskraft im physiologischen Sinn und in dieser Eigenschaft gleicher menschlicher oder abstrakt menschlicher Arbeit bildet sie den Waaren-Werth. Alle Arbeit ist andererseits Verausgabung menschlicher Arbeitskraft in besondrer zweckbestimmter Form und in dieser Eigenschaft konkreter nützlicher Arbeit producirt sie Gebrauchswerthe”; jfr Christopher J. Arthur: ”The practical truth of abstract labour”, i Riccardo Bellofiore et al (red.): *In Marx’s laboratory. Critical interpretations of the Grundrisse* (Chicago, 2013), 115.

28. Werner Bonefeld: ”Abstract labour: Against its nature and on its time”, i *Capital and Class*, 34:2, 2010, 257–276.

29. Michael Heinrich: ”Monetär värdeteori – pengar och kris hos Marx”, i *Fronesis*, nr 28, 2008, 105–132; Riccardo Bellofiore: ”A monetary labor theory of value”, i *Review of radical political economists*, 21:1–2, 1989, 1–25. En föregångare till denna tolkning är den ryske ekonomen Isaak I. Rubin (1886–1937) som på 1920-talet skrev en bok om Marx värdeteori, som kom att bli betydelsefull i Marxreceptionen när den kom i engelsk övers. 1973; se densamme: *Essays on Marx’s theory of value*. Övers. Samardzija & Perlman (Montréal, 1973 [1924]). En tysk övers. utifrån den engelska, densamme: *Studien zur Marxschen Werttheorie*. Övers. Neusüss-Fögen (Frankfurt am Main, 1973). Se även Isaak I. Rubin: ”Abstract labour and value in Marx’s system” (övers. Gilbert), i *Capital and Class*, nr 5, 1978 [1927], 109–139. För biografisk och teoretisk diskussion, se Ivan Boldyrev & Martin Kragh: ”Isaak Rubin: Historian of economic thought during the stalinization of social sciences in Soviet Russia”, i *Journal of the History of economic thought*, 37:3, 2015, 363–386.

30. Se Axel Kicillof & Guido Starosta: ”On materiality and social form: A political critique of Rubin’s value-form theory”, i *Historical Materialism*, nr 15, 2007, 9–43. En liknande uppfattning har Guglielmo Carchedi: ”The fallacies of ’New dialectics’ and value-form theory”, i *Historical Materialism*, nr 17, 2009, 145–169. Heinrich benämner dylika tolkningar *substantialistiska*, se densamme: ”Reconstruction or deconstruction?”, 90–92. Denna uppfattning påminner om – om än utan att referera till – den ryske ekonomen Isaak K. Dasjkovskij (1891–1972) som på 1920-talet deltog i diskussionerna i dåvarande Sovjetunionen om värde och arbete i Marx teori; se densamme: ”Abstract labour and the economic categories of Marx”, på sajten *libcom.org* (övers. Rodman), 2012 [1927] [<https://libcom.org/library/abstract-labour-economic-categories-marx-isaak-dashkovskij>] Han kritiserade Rubin på liknande grunder som dagens substantialister och menade att Rubins uppfattning var ren formalism. Dasjkovskij (med annan stavning) nämns i den ovan anförda artikeln av Boldyrev & Kragh. Rubin bemöter kritik från Dasjkovskij i den tredje upplaga av essäerna om Marx värdeteori [1928] som ligger till grund för den eng. övers. Det pekar på en vetenskapsuppfattning som står emot Rubins och den moderna Marxforskningens hegelianska fattning genom ett positivistiskt grundat vetenskapsideal. Detta sammanträffande kan inte utvecklas i denna artikel.

31. Marx: *Kritik 1859*, 133: ”der unmittelbaren natürlichen Thätigkeit der Individuen”. Som Diane Elson påpekar i ”The value theory of labour”, i Elson (red.): *Value. The representation of labour in capitalism*, 138, karakteriserar denna sammanblandning även dagens diskussion om det abstrakta arbetet karaktär.

32. Bonefeld: "Abstract labour", 258; han återoppar Rubin: *Essays on Marx's theory of value*, 135; se även Heinrich: *Die Wissenschaft vom Wert*, fr.a. 208–215. En uppfattning i linje med Heinrich och Bonefeld företräds i Sverige av Anders Ramsay: se "Marx? Vilken Marx?".

33. Murray kallar detta "Rubin's dilemma", se densamme: "Marx's 'Truly social' labour theory of value: Part I. Abstract labour in Marxian value theory", i *Historical Materialism*, 6:1, 27–66, 52–56. Enligt Murray bestämmer Marx konsekvent det värdebildande arbetet som en samhälllig kategori, men tillstår att vi finner olika slags abstrakt arbete hos Marx, vilket fordrar två begrepp: fysiologiskt respektive *praktiskt abstrakt* arbete. Det senare konstruerar han utifrån framställningen i *Das Kapital* och en formulering i "Einleitung 1857", se densamme: "Avoiding bad abstractions", 226; "Marx's 'Truly social' labour theory of value pt I", 43. Även idéhistorikern Moishe Postone hävdar att Marx är konsekvent med denna kategori; se densamme: *Time, labor, and social domination. A reinterpretation of Marx's critical theory* (Chicago, 2003 [1993]), kap. 4.

34. Joseph Schumpeter: *Capitalism, socialism and democracy*. 3:e utg. (New York, 1950), 22–23; jfr Henryk Grossmann: *Marx, die klassische Nationalökonomie und das Problem der Dynamik* (Frankfurt, 1969 [1941]), 7–8; Backhaus: "Zur Dialektik der Wertform"; Murray: *Marx's theory of scientific knowledge*, 134–135; Simon Clarke: *Marx, marginalism, and modern sociology. From Adam Smith to Max Weber* (London, 1991), 2 uppl, kap. 4.

35. Marx: "Einleitung 1857", 39; se Adam Smith: *An inquiry into the nature and causes of the Wealth of nations* (Indianapolis, 1981 [1776]), se fr.a. bok I, kap. V.

36. David Ricardo: *The works and correspondence of David Ricardo. Volume 1. On the principles of political economy and taxation* [1817], red. Sraffa (Indianapolis, 2004), 11, hela citatet kursivt i originalet. Schumpeter menar att *Principles* är den svåraste bok som skrivits i ekonomiämnets historia, inte bara att förstå och tolka utan även att rättvist bedöma, se densamme: *De ekonomiska doktrinernas historia till sekelskiftet* (övers. Byttner) (Stockholm, 1957 [1914]), 95. *Principles* anses mer logiskt rigorös och renare i sin teoretiska framställning än *Wealth of nations*, men fick ändå stå tillbaka för den senares popularitet, se Clarke: *Marx, marginalism and modern sociology*, kap. 2, fr.a., 39–43.

37. Ricardo: *Principles*, 22; jfr Adam Smith: *Wealth of nations*, 49.

38. Marx: *MEGA II.4.1. Ökonomische Manuskripte 1863–1867. Teil 1* (Berlin, 1988) [*Resultate 1864*], 67: "genügt nicht sie auf 'Arbeit' zu reduciren, sondern auf *Arbeit* in der Doppelform, worin sie sich einerseits als *konkrete Arbeit* im *Gebrauchswert der Waaren* darstellt, andererseits als *gesellschaftlich nothwendige Arbeit* im *Tauschwerth* berechnet wird". Detta manuskript är känt idag under namnet *Resultate*, "det felande sjätte kapitel" som skulle utgöra övergången mellan den första och den andra boken av *Das Kapital*.

39. Marx till Engels den 8 jan. 1868, i *MEW* 32, 11: "das Einfache [...], daß, wenn die Ware das Doppelte von Gebrauchswert und Tauschwert, auch die in der Ware dargestellte Arbeit Doppelcharakter besitzen muß, während die bloße Analyse auf Arbeit sans phrase wie bei Smith, Ricardo etc. überall auf Unerklärliches stoßen muß".

40. Marx: *Kapital I 1867*, 48n: "daß bloß *quantitativer Unterschied* der Arbeiten ihre *qualitative Einheit* oder *Gleichheit* voraussetzt, also ihre Reduktion auf *abstrakt menschliche Arbeit*".

41. Marx: *Kritik 1859*, 136f: "versieht die objektive Gleichung, die der Gesellschafts-proceß gewaltsam zwischen den ungleichen Arbeiten vollzieht, mit der subjektiven Gleichberechtigung der individuellen Arbeiten"; jfr Ricardo: *Principles*, 20.

42. Marx: *MEGA II.3.3. Zur Kritik der politischen Ökonomie (Ms 1861–1863)* (Berlin, 1978) [*Theorien 3*], 817: ”seines innren organischen Zusammenhangs und Lebensprocesses”.

43. Marx: *MEGA II.3.4. Zur Kritik der politischen Ökonomie (Manuskript 1861–1863)* (Berlin, 1979) [*Theorien 4*], 1324: ”die spezifische Form, worin die Arbeit Element des Werths ist”; jfr *Theorien 3*, 815–816; *Kapital I 1867*, 43–44n.

44. Marx: *Kapital I 1867*, 49: ”niemals auch nur die Frage gestellt, warum sich die Arbeit *im Werth* und das Maß der Arbeit durch ihre Zeitdauer in der *Werthgröße* darstellt? Formen, denen es auf der Stirn geschrieben steht, daß sie einer Gesellschaftsformation angehören, worin der Produktionsprozeß die Menschen, der Mensch noch nicht den Produktionsprozeß bemeistert”.

45. Marx: *Theorien 3*, 1126: ”die individuelle Arbeit nur durch ihre Entäusserung (alienation) als *abstract allgemeine, gesellschaftliche* Arbeit darstellen muß”.

46. Marx: *Theorien 3*, 1142n: ”die Produktionsweise schlechthin”; jfr 1148.

47. Marx: *Theorien 3*, 816.

48. Marx brev till Kugelmann den 11 juli 1868, i *MEW 32*, 553: ”die Wissenschaft vor der Wissenschaft liefern”; för dylika problem vid inledandet av ett dialektiskt vetenskapligt system, se G.W.F. Hegel: ”Womit muß der Anfang der Wissenschaft gemacht werden?”, *Wissenschaft der Logik I. Werke 5* (Frankfurt a.M., 2014), 65–79; Lange: ”The critique of political economy and the ’New dialectic’”, 264–265; Pepperell: ”The bond of fragmentation”, 4–6; Rüdiger Bubner: ”Logik und Kapital. Zur Methode einer ’Kritik der politischen Ökonomie’”, i *Dialektik und Wissenschaft* (Frankfurt a.M., 1973), 64–65.

49. Marx: *Theorien 3*, 759: ”die Erscheinungsform nun *unmittelbar, direkt* als Bewähr oder Darstellung der allgemeinen Gesetze auffaßt, keineswegs sie *entwickelt*”; ”zu unvollständig”; ”ist sie formale Abstraction, die an und für sich falsch ist”; jfr 840, 1063, 381, 1142. Vi kan fr.a. i Marx manuskript se ett antal olika slags abstraktioner tillskrivas ekonomer och socialister som felaktiga, vilka varken kan eller ska katalogiseras här.

50. Marx: *Theorien 3*, 816: ”wissenschaftliche Nothwendigkeit”; ”nicht nur in der Darstellungsart (formell) zeigt, sondern zu irrigen Resultaten führt, weil sie nothwendige Mittelglieder überspringt und in *unmittelbarer* Weise der Congruenz der ökonomischen Categoriën unter einander nachzuweisen sucht”.

51. Marx: *Theorien 4*, 1453, 1499: ”die nothwendige Voraussetzung der genetischen Darstellung; des Begreifens des wirklichen Gestaltungsprocesses in seinen verschiedenen Phasen”.

52. Marx: *Kapital III*, 712; jfr *Theorien 3*, 817; *MEW Bd 32*, 553.

53. Marx: *Kapital I 1867*, 54: ”*unmittelbar gesellschaftliche Materiatür abstrakter menschlicher Arbeit*” (hela det citerade stycket är kursivt i originalet).

54. Marx: *Kapital I 1867*, 54, 51, 53.

55. Marx: *Kapital I 1867*, 56: ”Adäquate Erscheinungsform”; ”Materiatür abstrakter und daher *gleicher* menschlicher Arbeit”.

56. Marx: *Theorien 4*, 1322: ”ihr Gegentheil, *gesellschaftliche* Arbeit; diese verwandelte Arbeit ist als ihr unmittelbares Gegentheil *abstrakt allgemeine Arbeit*”; ”stellt sich die individuelle Arbeit wirklich als ihr Gegentheil dar”; ”die Nothwendigkeit der Darstellung einer Waare als Geld. So weit dieß Geld als Maaß dient und als Ausdruck des Werths der Waare im *Preis* erhält die Waare diese Darstellung”; jfr *Kritik 1859*, 156.

57. Marx: *Kapital I 1867*, 59: ”die unmittelbare Incarnation aller menschlicher Arbeit”;

”die Magie des Geldes”; ”Das Räthsel des Geldfetischs”; ”das sichtbar gewordne, die Augen blendende Räthsel des Waarenfetischs selbst”.

58. Marx: *Theorien* 4, 1323: ”das Paradoxen der Wirklichkeit”; ”in Sprachparadoxen ausdrückt”.

59. I bok tre förekommer den analytiska bestämningen *individuell värde*, se t.ex. *Kapital III*, 257. Det är hos Marx läran om konkurrensen som förser med svaret på hur motsägelsen mellan den enskilda konkreta varans bytesvärde och varans marknadsvärde som alikvot del av varumassan kan begripas, se Marx: *Kritik 1859*, 139; *Kapital I 1872*, 315. Det är ett centralt problem som dock inte kan utvecklas i den här artikeln.

60. Marx: *Kapital I 1867*, 68: ”Was gestern zweifelsohne gesellschaftlich nothwendige Arbeitszeit zur Produktion einer Elle Leinwand war, hört heute auf es zu sein”.

61. Marx: *Kapital I 1867*, 69: ”zufällig, ob diese Transsubstantiation gelingt”.

62. Marx: *Kapital I 1867*, 65: ”die Form, worin sie sich bewegen können”.

63. Marx: *Kritik 1859*, 122: ”auf dem Speicher und als Tauschwerth auf dem Gewissen”; jfr Reuten: ”The difficult labor of a theory of social value”, 108.

64. Marx brev till Kugelman den 11 juli 1868, 553: ”keine bewußte gesellschaftliche Regelung der Produktion stattfindet”; ”Vernünftige und Naturnothwendige setzt sich nur als blindwirkender Durchschnitt durch”.

65. Marx: *Kapital I 1867*, 350–351: ”[...] als innre, stumme, im Barometerwechsel der Marktpreise wahrnehmbare, die regellose Willkühr der Waarenproducenten überwältigende Naturnothwendigkeit”.

66. G.W.F. Hegel: *Werke* 8. *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften I* (Frankfurt a.M., 2014 [1817]), 261.

67. Patrick Murray: ”The necessity of money: How Hegel helped Marx surpass Ricardo’s theory of value”, i Moseley (red.): *Marx’s method in Capital*. Bubner har påpekat att Marx förhållande till Hegels komplexa väsenslogik ska ses som analogi och inte ett tillämpande, se densamme: ”Logik und Kapital”, 72; jfr Backhaus: ”Zur Dialektik der Wertform”. För en översiktlig diskussion om väsen-framträdelse etc., se Liedman: *Karl Marx*, 476–481; om dylika begreppspar i allmänhet genom filosofins historia, se densamme: *Stenarna i själen. Form och materia från antiken till idag* (Stockholm, 2006). För en diskussion kring Marx relation till Hegels *Logik* i dagens Marx-forskning, se Moseley & Smith (red.): *Marx’s Capital and Hegel’s Logic*. För en avvikande uppfattning, som tar Marx på orden att han brutit med Hegel, se t.ex. Heinrich: *Die Wissenschaft vom Wert*, kap. 5.1–2, ”Reconstruction or deconstruction?”, 75; Paul Mattick jr: ”Marx’s dialectic” (1993), i Moseley (red.): *Marx’s method in Capital*.

68. Rubin: ”Abstract labour and value in Marx’s system”, 134, 136; se Hegel: *Enzyklopädie I*, 264–265.

69. Karl Marx: ”Urtext”, i *MEGA II.2*, 19: ”abstrakt gesellschaftliche Personen”.

70. Marx: *Kapital I 1867*, 59: ”Das bloß atomistische Verhalten [...] in ihrem *gesellschaftlichen* Produktionsprozeß und daher die von ihrer Controle und ihrem bewußten individuellen Thun unabhängige, *sachliche* Gestalt ihrer eignen Produktionsverhältnisse erscheinen zunächst darin, daß ihre Arbeitsprodukte *allgemein* die *Waarenform* annehmen”.

71. Marx: *Grundrisse 1858*, 90: ”trägt seine gesellschaftliche Macht, wie seinen Zusammenhang mit der Gesellschaft, in der Tasche mit sich”; 150: ”das *reale Gemeinwesen*”, 96: ”von Abstraktionen beherrscht”.

72. Det brukar hänv. till analysen av arbetsprocessen i *Das Kapital* som den probersten som behövs för att få en bild av vad Marx avser med abstrakt arbete, se t.ex.

Geoffrey Kay & James Mott: "Concept and method in Postone's *Time, labor and social domination*", i *Historical Materialism*, 12:3, 2004, 169–187, 185; Murray: "Marx's 'truly social' labour theory of value I", 45–48; Heinrich: *Die Wissenschaft vom Wert*, 214. Det räcker därför här att tillföra en anm.: Marx anger att arbetsprocessen "till att börja med" (*zunächst*) betraktas "i sina *abstrakta* moment, oavhängigt varje *bestämd historisk form*" som en process mellan människa och natur: Marx: *Kapital I 1867*, 129: "zunächst in seinen *abstrakten* Momenten, unabhängig von jeder *bestimmten gesellschaftlichen Form*"; i *Kapital I 1872*, 192, har Marx tagit bort "*abstrakten* Momenten" och denna karakterisering förekommer i denna utg. först på s. 198. Den eng. utg.: *Capital. Critique of political economy. Volume one* (London, 1976), övers. Fowkes, 283, översätter *zunächst* till "first of all", och Kay anför inom citattecken "first of all" i "Abstract labour and capital", i *Historical Materialism*, 5:1, 1999, 255–280, 255; motsv. gäller den svenska utg.: *Kapitalet. Kritik av den politiska ekonomin. Första boken* (Lund, 1969), övers. Bohman, 153. Jfr *Kapital I 1867*, 413. Utgivande av arbetskraft betecknar arbete som ett abstrakt moment där historisk form fränses, och utgör en analytisk, allmän abstraktion. Ett fysiologiskt utgivande av arbetskraft har på så sätt med bruksvärden att göra – genom historien och är därmed inte utmärkande för kapitalismen: jfr Marx *Kapital I 1867*, 120; Reuten: "The difficult labor of a theory of social value", 92; Murray menar att det hos Marx förekommer tre aspekter som tillsammans konstituerar värdebildande arbete, varav två är allmänna abstraktioner och en är en historiskt bestämd abstraktion: 1. arbetets allmänna begrepp, som är det arbete som genom historien interagerar med arbetsmedel och -material; 2. det abstrakta arbetets *allmänna begrepp*, som är en analytisk reducering till fysiologisk arbetskraft; och 3. det *praktiskt abstrakta arbete* som Murray betecknar som det historiskt specifika varuproducerande arbetet. Genom att se skillnaden mellan dessa aspekter och hur de bidrar till det värdebildande arbetets bestämning, samt med specificeringen av den kapitalistiska aspekten *praktiskt abstrakt* arbete, argumenterar Murray för att Marx framställning är konsistent, se Patrick Murray: "Marx's 'truly social' labour theory of value: Part II. How is labour that is under the sway of capital *actually* abstract?", i *Historical Materialism*, 7:1, 99–136, 99–102; densamme: "Avoiding bad abstractions", 221; jfr Arthur: "The practical truth of abstract labour", 115–117; Rubin: "Abstract labour and value", 114.

73. Marx: *Kritik 1859*, 110: "existirt in der Durchschnittsarbeit, die jedes Durchschnitts-Individuum einer gegebenen Gesellschaft verrichten kann".

74. Jfr John Stuart Mill: *Principles of political economy* (utan ort, 2012 [1848]), 333, 350, 362.

75. Marx: *Kritik 1859*, 110: "eine bestimmte produktive Verausgabung von menschlichem Muskel, Nerv, Gehirn u.s.w." I *Kapital I 1867*, 25, bestäms denna abstraktion från arbetenas kvalitativa egenskaper som att produkterna som värden har samma "kvalitet [som] *mänskligt arbete*" / "die *Qualität menschlicher Arbeit*". Mänskligt arbete som sådant är alltså för Marx en kvalitativ bestämning betraktat isolerat från dess kvantitativa bestämning; jfr Heinrich: *Die Wissenschaft vom Wert*, 210–211, som gör en annan tolkning av detta avsnitt, men poängterar att åtskillnaden mellan enkelt och abstrakt arbete tydliggjorts i den andra utg. 1872.

76. Marx: "Einleitung 1857", 39: "nicht nur in der Kategorie, sondern in der Wirklichkeit als Mittel zum Schaffen der Reichthums überhaupt geworden".

77. Se Dasjkovskij: "Abstract labour and the economic categories of Marx"; Kicillof & Starosta: "On materiality and social form"; denna karakterisering utgör alltså även ett element i Murrays *praktiskt abstrakta arbete*.

78. Marx: *Resultate 1864*, 103–104, 88n.

79. Marx: *Grundrisse 1858*, 218: ”*der Gebrauchswert* des Capitals selbst” (emfas även på bestämd artikel i originalet); ”*Arbeit schlechthin*, abstract Arbeit [...] absolut gleichgültig gegen ihre besondere *Bestimmtheit*, aber jeder Bestimmtheit fähig”. Karakterisering ”kapabelt till varje bestämning” genljuder av Adam Smith, jfr Marx: ”Einleitung 1857”, 39.

80. Marx: *Kapital I 1867*, 461–462: ”Vergegenständlichungs- und Verwirklichungsmitteln”; ”abstrakte, in der bloßen Leiblichkeit des Arbeiters”; ”*als Lohnarbeiter*”.

81. Marx: *Grundrisse 1858*, 217: ”desto reiner und adaequater entwickelt, je mehr die Arbeit allen Kunstcharakter verliert; ihre besondere Fertigkeit immer mehr etwas Abstraktes, Gleichgültiges wird, und sie mehr und mehr *rein abstrakte Thätigkeit*, rein mechanische, daher gleichgültige gegen ihre besondere Form indifferente Thätigkeit wird; *blos formelle Thätigkeit* oder was dasselbe ist *blos stoffliche*, Thätigkeit überhaupt, gleichgültig gegen ihre Form. Hier zeigt es sich denn wieder, wie die besondere Bestimmtheit des Productionsverhältnisses, det Kategorie – Capital und Arbeit hier – erst wahr wird mit der Entwicklung einer besondern *materiellen Weise der Production* und einer besondern Stufe der Entwicklung der industriellen *Productivkräfte*”; jfr 482.

82. Jfr Arthur: ”The practical truth of abstract labour”, 103, som gör en annan tolkning och relaterar abstraktioner här till kapitalets formbestämning av den levande arbetskraften som värdebildande abstrakt tid. En tolkning av *abstrakt arbete* som den kapitalistiska arbetsprocessens reducering av de olika arbetslagen till ett utgivande av ren arbetskraft görs t.ex. av Harry Braverman: *Labor and monopoly capital* (New York, 1988 [1974]), 125, 220; även David Gleicher: ”A historical approach to the question of abstract labour”, i *Capital and Class*, nr 21, 1983, 97–122; jfr Heinrich: *Die Wissenschaft vom Wert*, 210–211.

83. Marx: *Kapital III*, 843–844: ”blosses Gespenst”; ”entkleidet nicht nur jeder bestimmten gesellschaftlichen Form und Charakters, sondern selbst in ihrem blassen Naturdasein, unabhängig von der Gesellschaft, allen Gesellschaften enthoben, und dem überhaupt noch nicht gesellschaftlichen Menschen gleich gemeinsam mit dem irgendwie gesellschaftlich bestimmten als Lebensäußerung und Lebensbewahrung”.

84. Marx: ”Einleitung 1857”, 23, 21, 26: ”eine verständige Abstraction”; se anm. i ”Dialektisk metod...”; jfr *Grundrisse 1858*, 393; *Kapital I 1872*, 523; brev till Kugelmann den 11 juli 1868, i *MEW* 32, 552–554.

85. Detta är fallet med t.ex. Claudio Napoleoni som i *Smith Ricardo Marx* (New York, 1975), 109, argumenterar för att Marx kategori abstrakt arbete är konsekvent när vi förstår det som lönarbete: ”abstract labour is wage labour in opposition to capital”; jfr Bellofiore: ”A ghost turning into a vampire”, 180; Riccardo Bellofiore & Robert Finelli: ”Capital, labour and time”, i Riccardo Bellofiore (red.): *Economics: A reappraisal. Vol. I. Method, value and money* (Basingstoke, 1997). Det förefaller vara denna karakterisering av arbetets abstraktion som ligger till grund för Liedmans förståelse av kategorin *abstrakt arbete* som *arbetskraft*, som i lönarbetets form är abstrakt så som varandes ”arbetets bytesvärde”, se densamme: *Karl Marx*, 450, 480, 451; jfr Henrik Jung: ”Kritik: Karl Marx. En biografi, av Sven-Eric Liedman”, i *Ord&Bild*, nr 2, 2016, 111–115. Det är även i denna uppfattning som Murray tycks hamna med hans *praktiskt abstrakta* arbetes samhällseliga konstituering: de arbetare vars arbete är praktiskt abstrakt, med andra ord de arbetare som producerar värde, arbetar för lön och producerar i syfte att generera profit till kapitalisten; se Murray: ”Marx’s ’truly social’ labour theory of value I”, 45; även densamme: ”Marx’s ’truly social’ labour

theory of value II", 111–119; densamme: "Avoiding bad abstractions", 229n, där han icke desto mindre påpekar att idén att abstrakt labour "being performed" hamnar fel; jfr Arthur: "The practical truth of abstract labour", 103, som uttrycker det vagt med bestämningen "waged labour"; Bonefeld: "Abstract labour". Vi finner även en formulering i ett manuskript till bok två som tycks göra gällande det, Karl Marx: *MEGA II.11. Manuskripte zum zweiten Buch des "Kapitals" 1868–1881* (Amsterdam, 2008) [*Kapital II*], 646.

86. Marx: *Kapital III*, 901: "In der Werthbestimmung handelt es sich um die gesellschaftliche Arbeitszeit überhaupt, das Quantum Arbeit, worüber die Gesellschaft überhaupt zu verfügen hat und deren relative Absorption durch die verschiedenen Producte gewissermassen deren respectives gesellschaftliches Gewicht bestimmt. Die bestimmte Form, worin sich die gesellschaftliche Arbeitszeit als bestimmend durchsetzt, im Werth der Waaren etc, hängt allerdings mit der Form der Arbeit als Lohnarbeit und der entsprechenden Form der Productionsmittel als Capital zusammen, als nur auf dieser Basis die *Waarenproduction* allgemeine Form der Production wird u.s.w."

87. Se Marx angående Aristoteles i *Kapital I 1872*, 91–92; jfr "Anhang 1867", 635–636. Denna historiska omständighet gjorde att Aristoteles inte kunde förstå arbetets dubbelsidighet som parallell till varan som bruks- och bytesföremål. Det grekiska samhället hade nämligen slaveriarbete och arbetskrafternas olikhet som sin grund.

88. Marx: *Kapital I 1867*, 25n: "vom Lohn oder Werth die Rede ist, den der Arbeiter etwa für einen Arbeitstag erhält, sondern vom Waarenwerth, worin sich sein Arbeitstag vergegenständlicht. Die Kategorie des Arbeitslohns existirt überhaupt noch nicht auf dieser Stufe unsrer Darstellung".

89. Jfr Marx: "Anhang 1867", 630.

90. Marx: *Kapital I 1872*, 79–80; se ovan.

91. Marx: *Kapital I 1872*, 71–72.

92. Marx: *Kapital I 1872*, 72: "gleiche menschliche Arbeit, abstrakt menschliche Arbeit"; "daß in ihrer Produktion menschliche Arbeitskraft verausgabte [...] ist"; "gemeinschaftlichen gesellschaftliche Substanz".

93. Marx: *Kapital I 1867*, 24: "produktive Verausgabung vom *menschlichem* Hirn, Muskel, Nerv, Hand u.s.w., und in diesem Sinn beide *menschliche* Arbeit"; "aber stellt menschliche Arbeit schlechthin dar, Verausgabung *menschlicher Arbeitskraft* überhaupt".

94. Marx: *Kapital I 1867*, 25: "die *Qualität menschlicher Arbeit*" (hela stycket kursivt i originalet). En arbetskraft som måste ha utvecklats historiskt kan logiskt sett inte vara den mest abstrakta, enklaste bestämningen.

95. Marx: *Kapital I 1867*, 44: "für sich selbst betrachtet"; "es ist eine *physiologische* Wahrheit, daß sie Funktionen eines specifisch *menschlichen* Organismus im Unterschied von *andern* Organismen sind, und daß jede solche Funktion, welches immer ihr Inhalt und ihre Form, wesentlich *Verausgabung* von *menschlichem* Hirn, Nerv, Muskel, Sinnesorgan u.s.w. ist"; jfr *Kapital I 1872*, 102.

96. Marx: *Kapital I 1867*, 44–45; jfr *Kritik 1859*, 110; "Einleitung 1857", 22.

97. Marx: *Kritik 1859*, 110: "*festgeronnener Arbeitszeit*" (hela stycket kursivt i originalet); cit. i *Kapital I 1867*, 21.

98. Jfr Marx: *Kapital I 1867*, 21; *Kritik 1859*, 109–110.

99. Marx: *Kritik 1859*, 115: "specifisch gesellschaftliche Form"; "abstrakt allgemeine Arbeit"; "einem Gesellschaftszusammenhang, den der Schneider nicht eingefädelt hat"; jfr "Vorwort 1859", 100; Arthur: "The practical truth of abstract labour", 107.

100. Marx: *Kritik 1859*, 109: "das lebendige Dasein der Arbeit".

101. Marx: *Kritik 1859*, 112: "seine Arbeitszeit, aber nur als allen gemeine Arbeitszeit, für die es daher gleichgültig, die Arbeitszeit *wessen* Einzelnen sie ist"; 110: "als Arbeit verschiedener Subjekte, sondern die verschiedenen arbeitenden Individuen erscheinen vielmehr als bloße Organe *der Arbeit*".

102. Marx: *Grundrisse 1858*, 193: "äußrer Maaßstab"; Karl Marx: *Misère de la philosophie. Réponse à la Philosophie de la misère de Proudhon* [1847]: "*la carcasse du temps*" [<https://www.marxists.org/francais/marx/works/1847/06/km18470615.htm>], hämtad 180424. Denna skrift är ännu inte utkommen i *MEGA*, men kommer att publiceras i avd. I, bd 5.

103. Jfr Marx: *Theorien 4*, 1316, 1322 där Marx skriver att den samhälleligt nödvändiga arbetstiden är en bestämning som har att göra med *värdestorleken*; det är å ena sidan riktigt, men innebär, menar jag, även en formförändring av det värdebildande arbetet genom att uttrycka motsättningen mellan privatarbete och samhälleligt arbete.

104. Marx: "Anhang 1867", 634: "gilt das abstrakt Allgemeine nicht als Eigenschaft des Konkreten, Sinnlich-Wirklichen, sondern umgekehrt das Sinnlich-Konkrete als bloße Erscheinungs- oder bestimmte Verwirklichungsform des Abstrakt-Allgemeinen". Se Murray: "The necessity of money", 52–54; Reuten: "The difficult labor of a theory of social value", 96–98.

105. Marx: *Kapital I 1867*, 41: "diese spezifisch gesellschaftliche Form abstrakter menschlicher Arbeit", se även Rubin: "Abstract labour and value", 119–120.

106. Marx: *Kapital I 1872*, 103: "sinnlich übersinnliche, oder gesellschaftliche Dinge", jfr "Anhang 1867", 637; *MEGA II.6*, 39. Jfr Hegel: *Phänomenologie*, 127–129; G.W.F. Hegel: *Wissenschaft der Logik II. Werke 6* (Frankfurt a.M., 2014), 158, en terminologisk överensstämmelse som inte kan utvecklas här.

107. Den interna relationen mellan värdets substans och den samhälleligt nödvändiga arbetstiden ville Marx uttryckligen framhäva i den andra utgåvan av *Das Kapital*, se "Nachwort 1872", i *Kapital I 1872*, 700; i *Kritik* skriver Marx att det är *arbetstiden* som är värdets substans och immanenta mått, se *Kritik 1859*, 154; i *Das Kapital* framgår det omvänt som att bara den samhälleligt nödvändiga arbetstiden räknas som värdebildande, se *Kapital I 1867*, 20. För innebörden av *moment*, se Reuten: "The difficult labor of a theory of social value", 92.

108. Marx brev till Kugelmann den 28 dec. 1862, i *MEW 30*, 640.

109. Marx brev till Lassalle den 28 feb. 1858, i *MEW 29*, 550: "*Kritik der ökonomischen Kategorien*"; "das System der bürgerlichen Ökonomie kritisch dargestellt"; "Darstellung des Systems und durch die Darstellung Kritik desselben"; jfr Marx brev till Becker den 17 april 1867, i *MEW 31*, 541.

110. Marx: Marx brev till Annenkow den 28 dec. 1846, i *MEW. Bd 27. Briefe Februar 1843–Dezember 1851* (Berlin, 1963), 457: "nur solange Wahrheiten sind, wie diese Verhältnisse bestehen"; Marx: "Urtext", i *MEGA II.2*, 91: "nur richtig ist, wenn sie ihre Grenzen kennt".

111. Marx, *Kapital I 1867*, 47: "gesellschaftlich gültige, also objective Gedankenformen für die Produktionsverhältnisse *dieser historisch bestimmten* gesellschaftlichen Produktionsweise, der Warenproduktion".

112. Marx, *Kapital III*, 843: "einer bestimmten historischen Gesellschaftsformation angehöriges *Produktionsverhältnis*".

113. Marx, *Kapital I 1872*, 104: "als was sie sind"; jfr *MEGA II.6*, 40.

114. Jfr Marx: "Einleitung 1857", 36.

115. Marx: "Vorwort 1867", i *Kapital I 1867*, 12; *Kapital I 1867*, 50–51.

116. Marx: "Vorwort 1867", 12: "*die Waarenform* des Arbeitsprodukts oder *die Werthform* der Waaren die *ökonomische Zellenform*"; *Kapital I* 1867, 28n.

117. Marx: *Kapital I* 1867, 28. Det kan ses som ett exempel på David Humes kategori "distinction of reason", vilket Murray har lyft fram; se Hume: *A treatise of human nature* (New York, 2005 [1738]), 24–25; Murray: "Marx's 'Truly social' labour theory of value", 36–37, Murray kopplar dock inte *Abstraktionskraft* till *distinction of reason*.

118. Marx: *Kapital I* 1867, 43, 51.

119. Marx: *Theorien* 4, 1499; *Kapital III*, 884. Redan i ett brev till fadern 1837 påpekar Marx att det är *begreppet* som förmedlar form och innehåll, en förmedling som ekonomerna inte fullt förmått begripa utan håller dem externt åtskilda, se Marx brev till fadern den 10 nov. 1837, i *MEW* 40. *Ergänzungsband: Schriften, Manuskripte, Briefe bis 1844. Erster Teil* (Berlin, 1968), 6; se Murray: *Marx's theory of scientific knowledge*, 9.

120. Marx: *Kapital I* 1872, 103: "dem eigenthümlichen gesellschaftlichen Charakter"; *Kapital III*, 852.

121. Marx: *Kapital I* 1867, 500: "Wie der Mensch in der Religion vom Machwerk seines eignen Kopfes, so wird er in der kapitalistischen Produktion vom Machwerk seiner eignen Hand beherrscht"; jfr "Anhang 1867", 638.

122. Marx: *Kapital II*, 646.

123. Marx brev till Engels den 31 juli 1865, i *MEW* 31, 132: "ein artistisches Ganzes".

124. Liedman pekar i *Karl Marx*, 396–399, på organism-metaforens tvetydighet; jfr Arthur: *The new dialectic*, kap. 2, 4.

125. Marx: *Grundrisse* 1858, 183: "nöthig, nicht von der Arbeit, sondern vom *Werth* auszugehn und zwar von dem schon in der Bewegung der Circulation entwickelten Tauschwerth. Es ist ebenso unmöglich direkt von der Arbeit zum Capital überzugehn, als von den verschiedenen Menschenracen direkt zum Banquier oder von der Natur zur Dampfmaschine"; även i Karl Marx: *MEGA II.3.1. Zur Kritik der politischen Ökonomie (Manuskript 1861–1863)* (Berlin, 1976) [*Theorien* 1], 28.

126. Se Marx: *Resultate* 1864, 24; jfr Bubner: "Logik und Kapital", 63–69; Bellofiore & Finelli: "Capital, labour and time".

127. Se Marx: *Grundrisse* 1858, 554, 534; jfr *Kapital I* 1867, 102.

128. Marx: "Einleitung 1857", 42.

129. Marx: *Kapital I* 1867, 17; jfr *Kritik* 1859, 107.

130. Marx: *Kapital III*, 385–386.

131. Marx: "Nachwort 1872", 709: "hat den Stoff sich im Detail anzueignen, seine verschiedenen Entwicklungsformen zu analysieren und deren innres Band aufzuspüren. Erst nachdem diese Arbeit vollbracht, kann die wirkliche Bewegung entsprechend dargestellt werden. Gelingt dies und spiegelt sich nun das Leben des Stoffs ideell wider, so mag es aussehn, als habe man es mit einer Konstruktion a priori zu thun".

132. Marx: "Nachwort 1872", 709.

133. Marx brev till Engels den 1 feb. 1858, i *MEW* 29, 275: "durch Kritik eine Wissenschaft erst auf den Punkt bringen, um sie dialektisch darstellen zu können"; Marx brev till Engels den 25 feb. 1859, i *MEW* 29, 404.

134. Marx brev till Schweitzer den 24 jan. 1865, i *MEW* 16. *September 1864–Juli 1870* (Berlin, 1962), 28: "die selbst *die materiellen Bedingungen der Emanzipation* produziere"; jfr brevet till Engels den 30 april 1868, i *MEW* 32, 75.

135. Marx: "Nachwort 1872", 704; Marx brev till Kugelmann den 13 okt. 1866, i *MEW* 31, 534.

136. Marx: *Kapital I* 1867, 74.